

1918 · 2018

Patronat Narodowy
Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Andrzeja Dudy
w Stulecie Odzyskania Niepodległości

PUŁTUSKIE DROGI DO NIEPODLEGŁOŚCI

WYSTAWA CZASOWA
MUZEUM REGIONALNEGO W PUŁTUSKU
11.10-30.11.2018 R.

OKRES ZABORÓW – POWSTANIA NARODOWE

Benjamin Zix, *Bataille de Pułtusk près de Varsovie, 26 décembre 1806*, fragment rysunku ze zbiorów Pałacu w Wersalu, licencja: RMN-GP/BE&W.

Pułtusk – miasto o bogatej historii i kulturze – posiada również wspaniałe tradycje niepodległościowe. Poczynając od insurekcji kościuszkowskiej, poprzez epokę napoleońską, powstanie listopadowe, do powstania styczniowego, ślady dążenia mieszkańców ziemi pułtuskiej do odzyskania niepodległości zachowały się w obecnym krajobrazie miasta.

1794 – INSUREKCJA KOŚCIUSZKOWSKA

General lejtnant Antoni Józef Madaliński (1739-1804), 1794, obraz olejny na płótnie (Muzeum Wojska Polskiego), karta pocztowa ze zbiorów prywatnych.

Z Pułtuskim związana jest postać gen. Józefa Hornowskiego, który jako oficer artylerii brał udział w insurekcji walcząc o Wilno oraz na Pradze w obronie Warszawy. Jako żołnierz Legionów Polskich we Włoszech przeszedł cały szlak bojowy. Za zasługi na polu walki odznaczony został Krzyżem Legii Honorowej.

Po utworzeniu Księstwa Warszawskiego objął szefostwo batalionu 3. pułku piechoty. W 1808 r. awansował na stopień majora w 2. pułku piechoty. W wojnie polsko-austriackiej dowodził twierdzą Praga, którą wraz ze szczupłą załogą utrzymywał 40 dni – tyle trwała okupacja Warszawy przez wojska austriackie. Po wyzwoleniu stolicy został komendantem miasta i otrzymał awans na pułkownika. Brał udział w wyprawie na Rosję w 1812 r. W 1816 r. został generałem brygady i dowódcą 2. Brygady 1. Dywizji Piechoty, której sztab stacjonował w Pułtusk.

Zmarł 18 maja 1817 r. i został pochowany na cmentarzu Świętego Krzyża z najwyższymi honorami.

General Józef Hornowski (1773-1817), w: August Sokolowski, *Dzieje porzbirowe narodu polskiego ilustrowane*, t. 1, Warszawa 1904, s. 467.

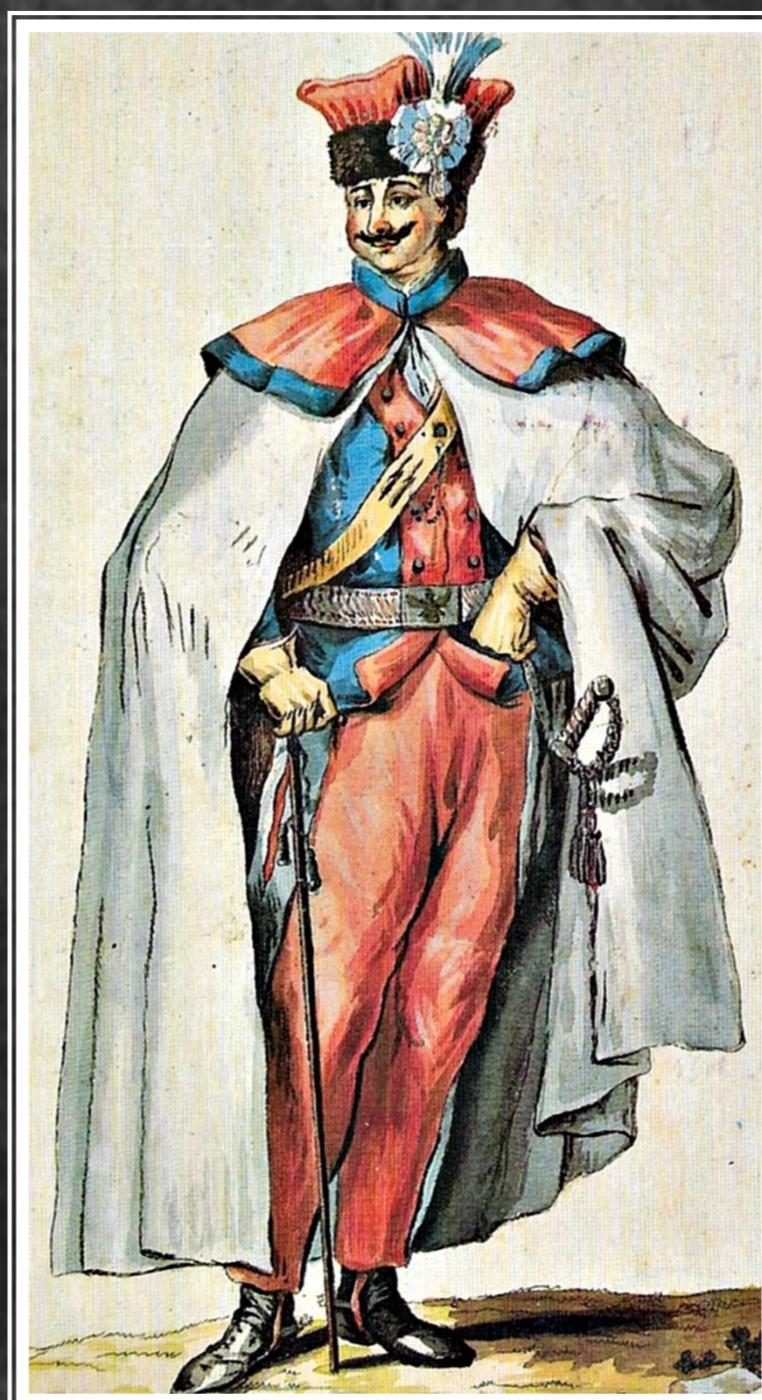
W 1794 r. w Pułtusk stacjonował 4. szwadron I Wielkopolskiej Brygady Kawalerii Narodowej pod dowództwem por. Józefa Mostowskiego. W marcu brygadier Antoni Madaliński otrzymał rozkaz aresztowania por. Mostowskiego wraz z chor. Tomaszem Piaseckim, oskarżonych o udział w spisku mającym na celu wywołanie powstania. To – oraz rozkaz przeprowadzenia redukcji brygady – stało się impulsem do koncentracji I Brygady w Ostrołęce i wyruszenia w kierunku Krakowa, by połączyć się z wojskami gen. Tadeusza Kościuszki.

W czasie insurekcji, pod Pułtusk zajęty przez wojska pruskie, przybył pułk ochotników pod wodzą płk. Walentego Kwaśniewskiego. Miasto kilkakrotnie było ostrzeliwane, powstańcy porozumiewali się z mieszkańcami, jednak nie doszło do odbicia Pułtuska.

Za udział w powstaniu pułtuszczyków dotknęły represje – zginął burmistrz miasta, a wielu mieszczan uwięziono lub wywieziono w nieznanym kierunku.

Rotmistrz 1. Wielkopolskiej Brygady Kawalerii Narodowej w mundurze z 1790 r., koniec XVIII w., rys. piórkami barwionym akwarelą (Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie), karta pocztowa ze zbiorów prywatnych.

Towarzysz 1. Wielkopolskiej Brygady Kawalerii Narodowej w mundurze z 1790 r. i pelerynie (oponczy), koniec XVIII w., rys. piórkami barwionym akwarelą (Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie), karta pocztowa ze zbiorów prywatnych.

Towarzysz 1. Wielkopolskiej Brygady Kawalerii Narodowej w mundurze z 1790 r., koniec XVIII w., rys. piórkami barwionym akwarelą (Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie), karta pocztowa ze zbiorów prywatnych.

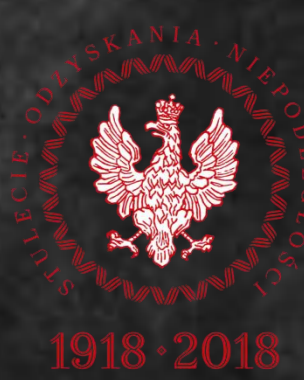

Epitafium gen. Józefa Hornowskiego w kościele pw. Świętego Krzyża w Pułtusk, fot. Agata Dudek

P
U
Ł
T
U
S
K
I
E

D
R
O
G
I

D
O
N
I
E
P
O
D
L
E
G
Ł
O
S
C
I

1918 · 2018

OKRES ZABORÓW – POWSTANIA NARODOWE

1806-1807 – I WOJNA POLSKA

Bitwa pod Pułtuskiem 26 XII 1806 r. litografia C. Motta, na podstawie rysunku A. Championa, po 1806 r., ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusku, nr. inw. MRP/HA/190.

Plan bitwy pod Pułtuskiem 26 XII 1806 r., litografia anonimowa częściowo kolorowana ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusku, nr. inw. MRP/HA/192.

Dnia 26 grudnia 1806 r. na polach pod Pułtuskiem doszło do bitwy, która rozpoczęła wojnę francusko-rosyjską, nazwaną później *I wojną polską*. W wyniku zwycięstwa Francji na mocy traktatu pokojowego, podpisanego w Tylży 7 lipca 1807 r., z ziem zaboru pruskiego utworzono Księstwo Warszawskie.

Bitwa toczona w trudnych warunkach pogodowych trwała cały dzień. Mimo niemal dwukrotnej przewagi liczebnej wojsk rosyjskich pozostała nierozstrzygnięta. Rosjanie nocą 26/27 grudnia wycofali się z Pułtuszka, dlatego Francuzi ogłosili swoje zwycięstwo, a z rozkazu Napoleona nazwa Pułtusk umieszczona została na Łuku Triumfalnym w Paryżu.

Po stronie francuskiej walczyły spontanicznie tworzone polskie oddziały wojskowe, m.in. żołnierze z 1. pułku strzelców konnych oraz szwadronu gwardii honorowej, znanej później jako 1. Pułk Szwoleżerów Gwardii Cesarskiej.

Dom przy ul. Rynek 29, w którym Napoleon zamieszkał podczas pobytu w Pułtusku, fot. Monika Żebrowska.

Tablica poświęcona Napoleonowi w zamku biskupów plockich w Pułtusku, fot. Monika Żebrowska.

Napoleon nie brał udziału w bitwie. Wojskami francuskimi dowodził marszałek Jean Lannes. Cesarz Francuzów przybył do Pułtuszka 29 grudnia 1806 r. i spędził w mieście 4 dni.

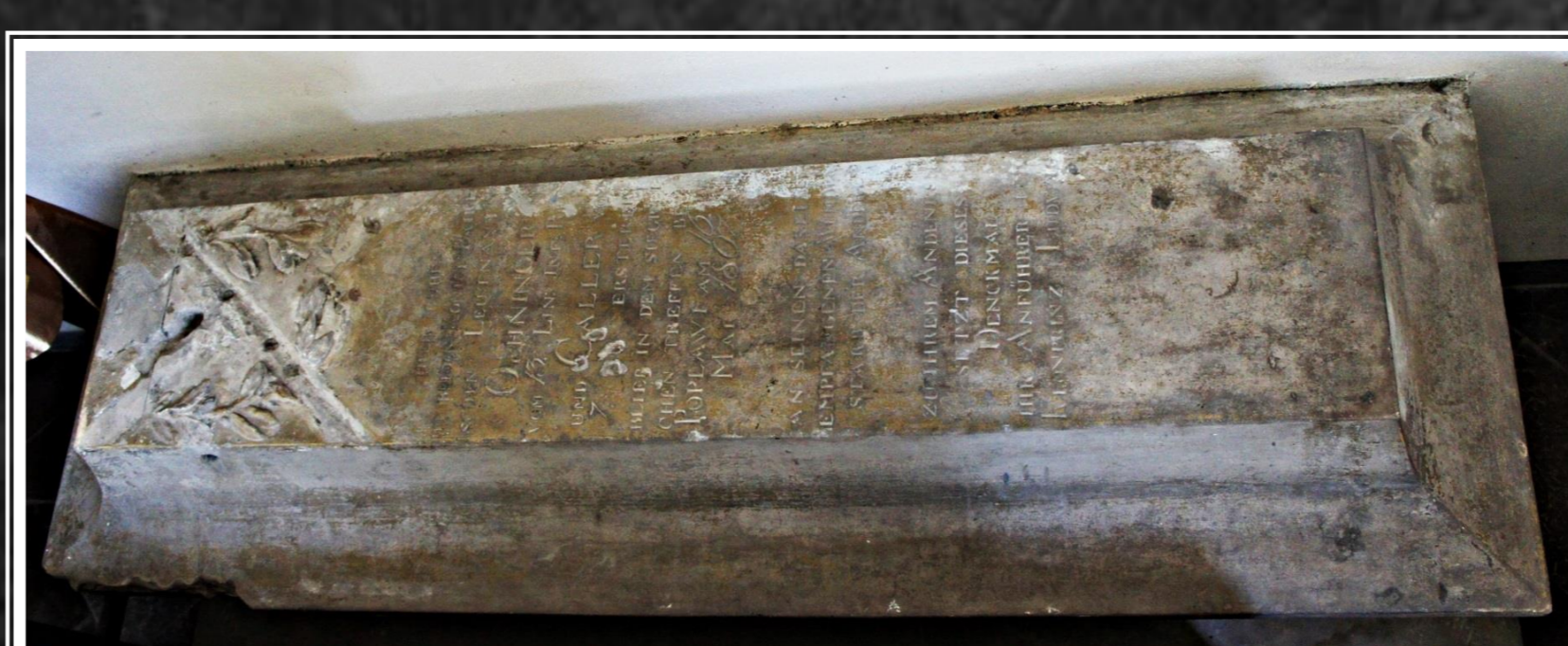
E. T. A. Hoffman, *Bitwa pod Pułtuskiem 16 V 1807 r.*, karta pocztowa sprzed 1905 r. ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusku, nr. inw. MRP/HA/555.

Tablica u stóp wzgórza Napoleonka upamiętniająca majową bitwę, fot. Monika Żebrowska.

Gdy główny front walk przeniósł się na północ, w Pułtusku pozostały wojska bawarskie, których zadaniem była obrona miasta przed zajęciem go przez wojska rosyjskie.

Dnia 16 maja 1807 r. na polach popławskich doszło do bitwy między sojusznikami Napoleona a oddziałami carskimi. Dzięki samodzielnemu zwycięstwu Bawarczyków Pułtusk pozostał w rękach francuskich, a następnie znalazł się w granicach utworzonego w lipcu 1807 r. Księstwa Warszawskiego.

Nagrobek dwóch oficerów bawarskich poległych podczas bitwy, znajdujący się w bazylice kolegiackiej w Pułtusku, fot. Andrzej Popowicz.

P
U
Ł
T
U
S
K
I
E

D
R
O
G
I

D
O
N
I
E
P
O
D
L
E
G
Ł
O
S
C
I

OKRES ZABORÓW – POWSTANIA NARODOWE

1809 – WOJNA POLSKO-AUSTRIACKA

Roman Rupniewski, Gwardia Narodowa Warszawska 1807, pol. XIX w., fragment akwareli ze zbiorów Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, nr. inw. MWP 58992/11.

W styczniu 1807 r. utworzona została Gwardia Narodowa Pułtуска, która wzięła czynny udział w wojnie polsko-austriackiej. Nocą 27/28 maja 1809 r. w okolicach majątku Obory pod Jeziorną oddział dowodzony przez płk. Melchiora Józefa Neymana przy wsparciu ochotników z okolicznych wsi wyparł Austriaków planujących zająć prawy brzeg Wisły.

Kilka dni później walczył pod Wilanowem, gdzie rozbił austriacki oddział osłony i wziął kilkudziesięciu jeńców.

Gwardia Narodowa Pułtуска jako pierwsza polska formacja wkroczyła do wyzwolonej Warszawy. Była to kompania pod dowództwem kpt. Ignacego Kunkieła, który został odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Virtuti Militari. Za udział w wojnie Krzyż Złoty otrzymał również kpr. Piotr Chelmiński z Pułtуска.

GAZETA WARSZAWSKA

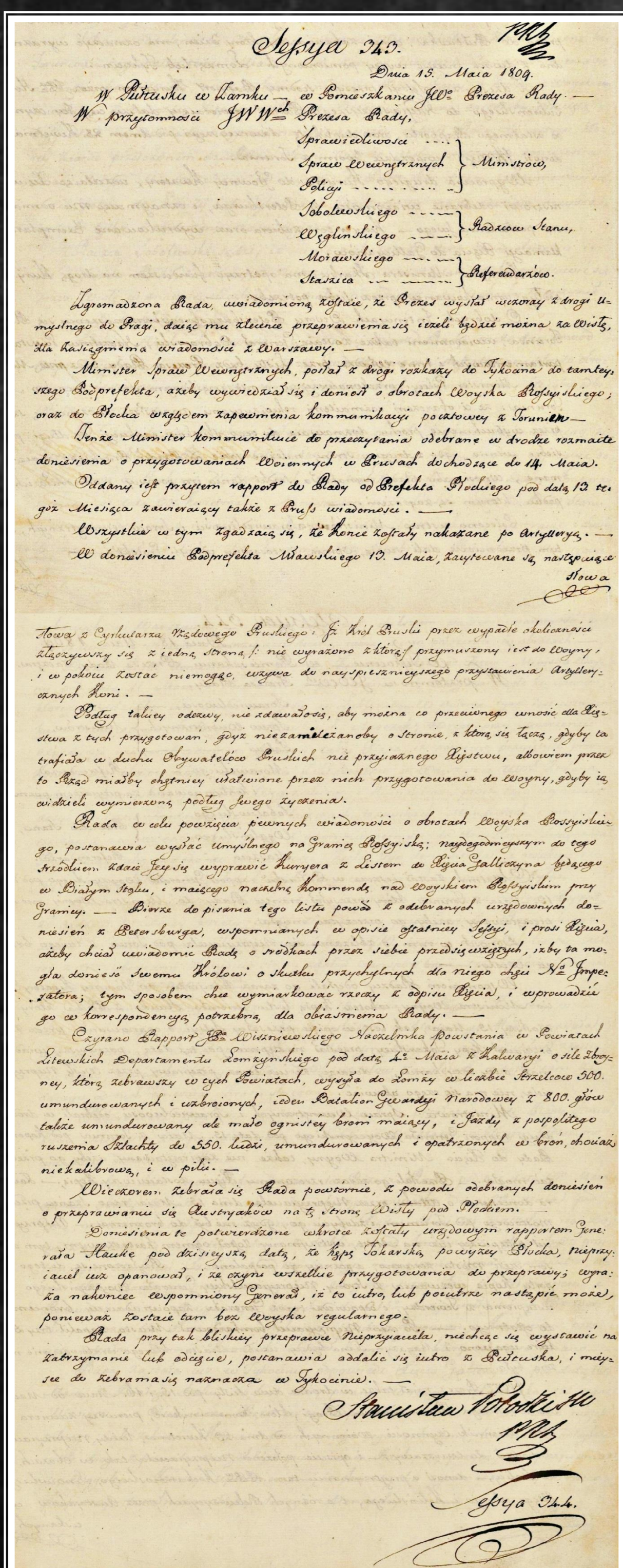
Z WARSZAWY DNIA 17 CZERWCA 1809 ROKU W SOBOTĘ.

Zbierając w jeden opis te wszystkie czyny, z największą przyjemnością mam honor polecić W. X. Mci postępek odwagi oddziału Gwardyi Pułtuskiej, pod Porucznikiem Światłowskim, który W. X. Mci zupełnie musi być wiadomym, a który z przyłączonego rozkazu dziennego Pułkownika Neymana, w Willanowie d. 3 Czerwca b. m. datowanego, wyczytałem. Gwardya ta przez swych officerów w czasie mego przez Pułtusk przejazdu, gdy z Płocka do obozu W. X. Mci pospieszał, żądała odemnie koniecznego pozwolenia, aby się nad Wisłę udać mogła; wysłałem ją był przeto do Karczewa i W. Majora Hornońskiego zawiadomiłem. Rozumiem, że W. X. Mość oddając sprawiedliwość odwadze, zechce zapewnić nadgodę honoru dla tych officerów i żołnierzy z gwardyi Departamentu Płockiego, którzy w czasie tej kampanii na pochwałę zasłużyć sobie mieli szczęście; odwaga bowiem i poświęcenie życia dla oyczyzny, równie każdemu do zaszczytu noszenia krzyża militarnego nadaie prawo. Mnie zaś dozwól W. X. Mość, abym ten opis dla oddania komu należy sprawiedliwości, podał do Gazety Warszawskiej, i jeżeli w nim zgodność z swym przekonaniem i przyzwoitość w opowiedzeniu uznasz.

Łączę wyznaczenie należnego uszanowania.

(podpisano) Rembieliński.

Fragment raportu Rajmunda Rembielińskiego, prefekta departamentu płockiego i intendent generalnego Wojska Polskiego, z 7 czerwca 1809 r., dotyczący działań w okolicach Warszawy, skierowany do ks. Józefa Poniatowskiego, „Gazeta Warszawska” nr 48 z 17 czerwca 1809 r., s. 835-836.

Protokół sesji Rady Stanu Księstwa Warszawskiego, ze zbiorów Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, sygn. 1/175/0/1/85, s. 167-168.

Zamek od strony rynku, drzeworyt H. Kublera, wg rysunku J. Polkowskiego, ok. 1860 r., ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusku, nr inw. MRP/H/359.

Podczas wojny, gdy Warszawa została zajęta przez Austriaków, ówczesny rząd, czyli Rada Stanu Księstwa Warszawskiego, opuściła stolicę i 15 maja 1809 r. obradowała w pułtuskim zamku.

W czerwcu 1812 r. ruszając na wyprawę przeciw Rosji, ks. Józef Poniatowski, Minister Wojny i Wódz Naczelny Wojska Polskiego, zatrzymał się na noc w Pułtusku i wziął udział w uroczystej mszy św. w kolegiacie.

Książę Józef Poniatowski (1763-1813), fragment stalorytu C. A. Colina na podstawie obrazu T. A. Vaucheleta, Paryż, po 1835 r., ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusku, nr. inw. MRP/HA/506.

P U Ł T U S K I E
D R O G I
D O
N I E
P O D L E
G Ł O S C I

1918-2018

Muzeum Regionalne w Pułtusku

ARCHIWUM GŁÓWNE AKT DAWNYCH W WARSZAWIE

OKRES ZABORÓW – POWSTANIA NARODOWE

4

1830-1831 – POWSTANIE LISTOPADOWE WOJNA POLSKO-ROSYJSKA

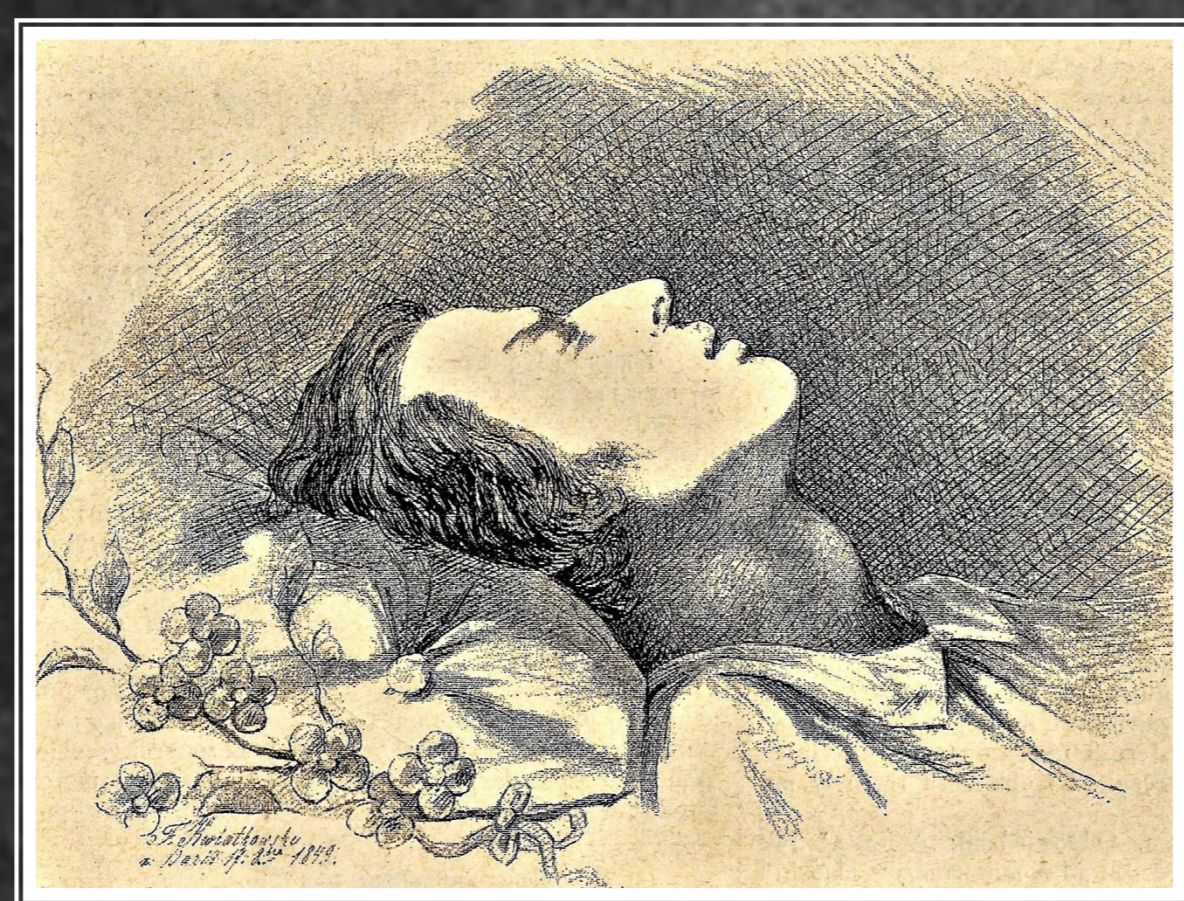

Generał Jan Skrzynecki (1787-1860), litografia F. Villaina, Paryż 1832, ze zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie, nr. inw. MNK III-ryc.-36637/66.

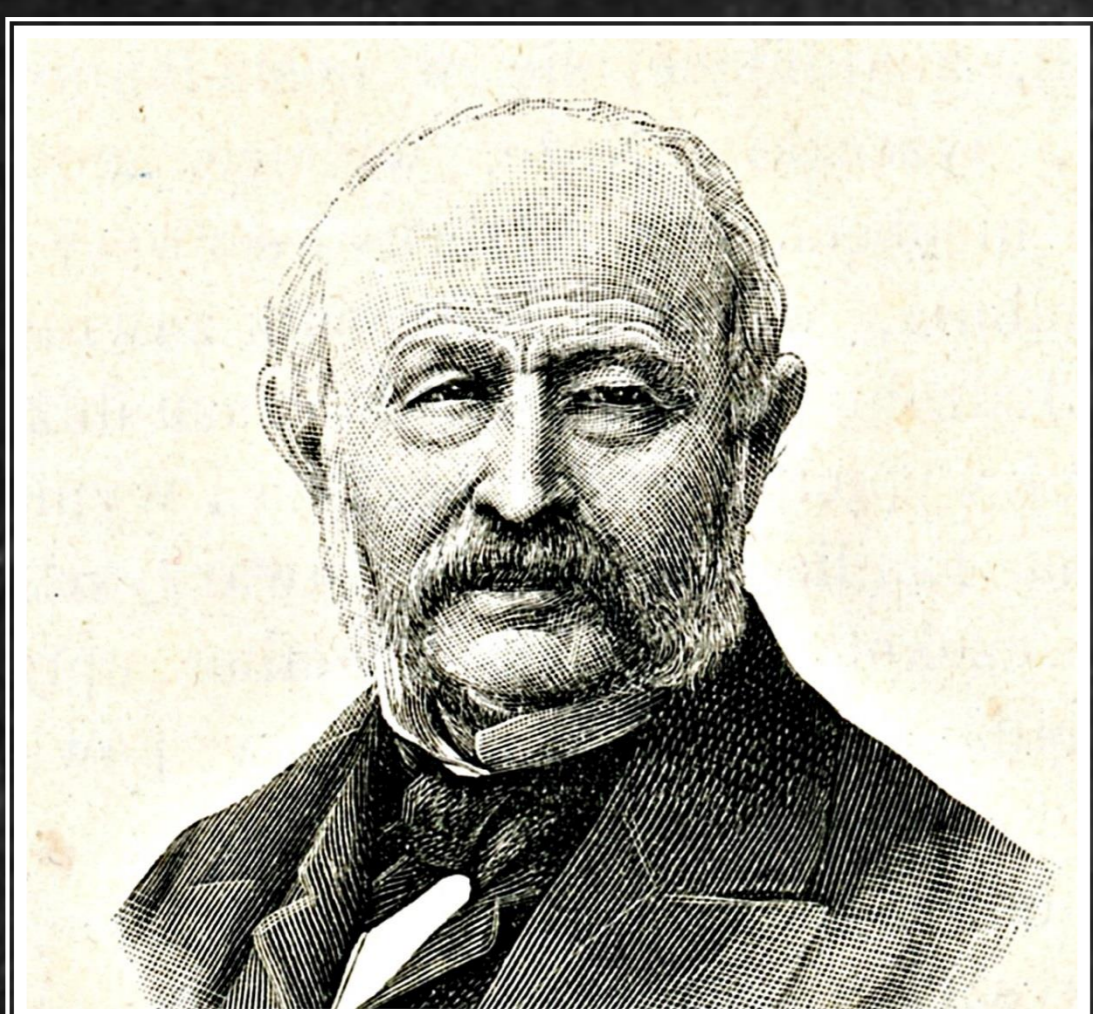
Od 1816 r. w Pułtusk stacjonował sztab oraz II batalion 8. pułku piechoty liniowej Królestwa Polskiego z płk. Ignacym Blumerem na czele. Po jego awansie na generała, w 1818 r. dowódcą pułku został płk Jan Skrzynecki, późniejszy generał i wódz naczelny powstania listopadowego. Na wieść o wybuchu powstania, 3 grudnia 1830 r. 8. pułk piechoty liniowej wkroczył do Warszawy, by dołączyć do walczących Polaków.

Żołnierze 4. i 8. pułku piechoty liniowej w mundurach polowych podczas wojny polsko-rosyjskiej w 1831 r., rys. Monika Zebrowska.

Teofil Kwiatkowski, Fryderyk Chopin na łożu śmierci, rycina z 1888 r., ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusk, nr inw. MRP/HA/689.

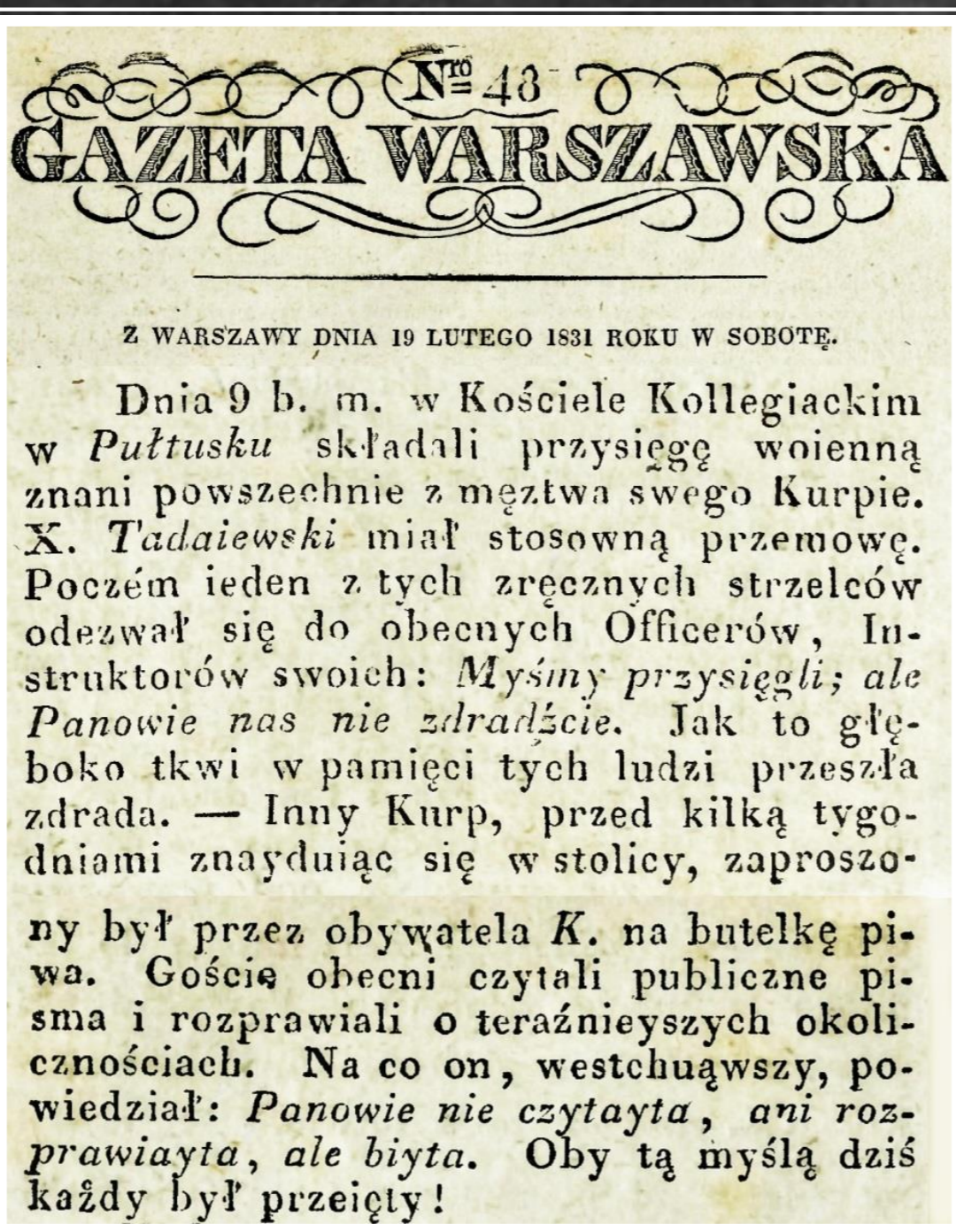

Teofil Kwiatkowski (1809-1891), rycina A. Zajkowskiego, „Tygodnik Ilustrowany” nr 99 z 21 listopada 1891 r., s. 325, ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusk, nr inw. MRP/HA/663.

W powstaniu listopadowym i wojnie polsko-rosyjskiej wziął czynny udział wybitny pułtuszczytanin, artysta malarz Teofil Kwiatkowski, który w 1830 r. studiował w Warszawie. Po Nocy Listopadowej zaciągnął się do 4. pułku piechoty liniowej i jako podporucznik brał udział w bitwach pod Olszynką Grochowską, Dębem Wielkim i Ostrołką. Po upadku powstania wyemigrował do Francji, gdzie blisko zaprzyjaźnił się z Fryderykiem Chopinem. Był jednym z pierwszych portrecistów kompozytora. W swojej twórczości często poruszał tematy patriotyczne oraz historyczne tworzone „ku pokrzepieniu serc” emigracji polskiej.

Kurpik, strzelec pieszy, akwatynta F. Dietricha na podstawie rysunku J. F. Piwarskiego, Warszawa 1831, ze zbiorów Państwowego Muzeum Ermitażu w Sankt Petersburgu, nr. inw. ЭФБТ-1521.

Relacja z przebiegu uroczystej przysięgi oddziału strzelców kurpiowskich pod dowództwem płk. Franciszka Kochanowskiego w Pułtusk, „Gazeta Warszawska” nr 48 z 19 lutego 1831 r., s. 403-404.

Podczas wojny polsko-rosyjskiej po raz pierwszy na dużą skalę zastosowano taktykę walki partyzanckiej. Do powodzenia tego rodzaju działań walczyli Kurpie, którzy licznie i chętnie zgłaszali się do wojska. Z ochotników utworzono partyzancki oddział strzelecki, który miał działać na znanym sobie terenie, atakując z ukrycia i niepokojąc wroga niespodziewanymi podchodami. Kurpie wychowani w puszczy doskonale radzili sobie z bronią palną, którą posługiwali się na co dzień podczas polowań, a także świetnie orientowali się w terenie. Dnia 9 lutego 1831 r. odbyła się uroczysta przysięga oddziału, z której relacja zachowała się w warszawskiej prasie.

Z Pułtuskim związana jest postać ppłk. Aleksandra Konopki, dowódcy 1. pułku ułanów, który w czasie bitwy pod Liwem 13 kwietnia 1831 r. został ranny w głowę i trafił tu do lazaretu. Podczas leczenia zachorował na cholera i zmarł 23 kwietnia 1831 r. Został pochowany na cmentarzu Świętego Krzyża, gdzie rodzina ufundowała mu piękny nagrobek. Konopka zastąpił w okresie wojen napoleońskich, gdy po bitwie pod Albuera w 1811 r. został odznaczony Legią Honorową za zdobycie dwóch angielskich sztandarów. Za rozbicie rosyjskiej brygady jazdy nad Liwcem otrzymał order Virtuti Militari.

Nagrobek ppłk. Aleksandra Konopki (1787-1831), fot. Monika Zebrowska

W czasie trwania wojny, pod Pułtusk nie rozegrało się większe starcie zbrojne. Do jednego epizodu doszło 24 sierpnia 1831 r., gdy jazda gen. Tomasza Łubieńskiego przegnała kozaków z brygady gen. Nikołaja Dochturowa przez miasto aż za rzekę Orzyc.

Gen. Tomasz Łubieński (1784-1870), w: August Sokółowski, Dzieje porzobiorowe narodu polskiego ilustrowane, t. 1, Warszawa 1904, s. 419.

P
U
Ł
T
U
S
K
I
E

D
R
O
G
I

D
O

N
I
E
P
O
D
L
E
G
Ł
O
S
C
I

OKRES ZABORÓW – POWSTANIA NARODOWE

5

OKRES MIĘDZYPÓWSTANIOWY

Po przegranej wojnie z Rosją w 1831 r. duża część aktywnych działaczy i przywódców polskich wyjechała z kraju. Nie zaprzestała jednak działań w kierunku odbudowy państwa polskiego. W 1832 r. w paryskim środowisku skupionym wokół ppłk. Józefa Zaliwskiego i Joachima Lelewela zaczęły powstawać plany organizacji wyprawy do Królestwa Polskiego w celu wywołania nowego powstania. Kilkuosobowe oddziały pod dowództwem emisariuszy okręgowych miały przekroczyć granice Królestwa Polskiego i poszerzać swoje szeregi o nowych członków werbowanych na miejscu przede wszystkim spośród niedawnych uczestników wojny polsko-rosyjskiej oraz polskich rekrutów w wojsku rosyjskim. Wyprawa rozpoczęła się 19 marca 1833 r. – w dniu imienin Józefa Zaliwskiego.

Podpułkownik Józef Zaliwski (1797-1855), litografia F. Villaina, Paryż 1832, ze zbiorów prywatnych.

Joachim Lelewel (1786-1861), litografia F. Villaina, Paryż 1832, ze zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie, nr. inw. MNK III-ryc.-36637/31.

Roch Rupniewski (1802-1876), fragment litografii F. Villaina, Paryż 1832, ze zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie, nr. inw. MNK III-ryc.-36637/63.

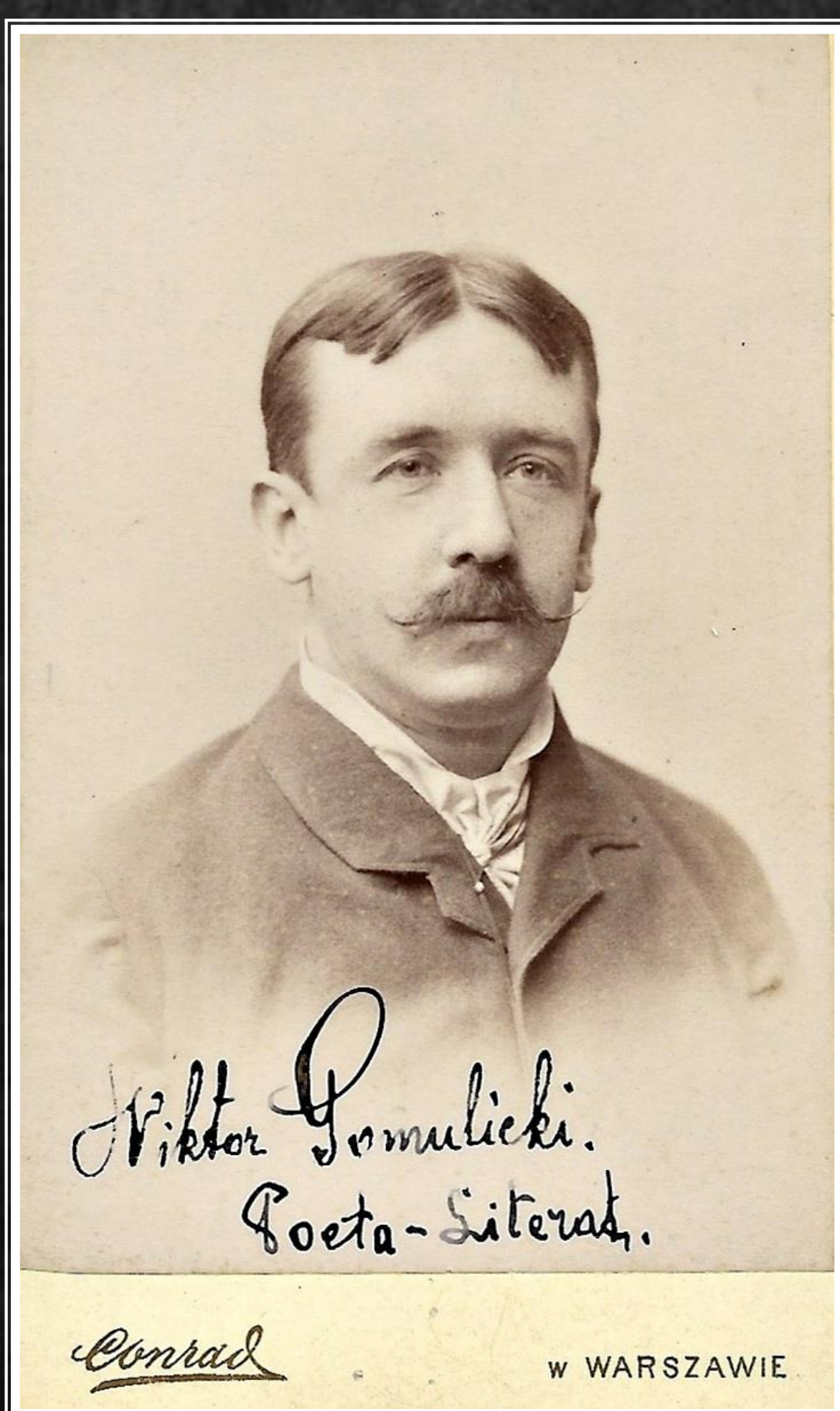
Emisariuszem okręgowym na powiat pułtuski i ostrołęcki mianowany został Roch Rupniewski – belwederczyk, adiutant połowy gen. Ludwika Kickiego. Po rozpoczęciu przez niego organizacji powstania w okolicach Pułtusza i Ostrołęki władze carskie rozesłały za nim listy gończe. Po klęsce wyprawy aktywnie działał w środowisku emigracyjnym. Był poetą, jednak jego twórczość w większości pozostała w rękopisie. Zmarł w 1876 r. w Liverpoolu.

Edward Duński, ciechanowianin, emisariusz w powiecie mławskim, uczył się w Szkole Wojewódzkiej Księży Benedyktynów w Pułtusku, podczas wojny polsko-rosyjskiej służył w Gwardii Narodowej, później jako podporucznik w 9. pułku piechoty. Emigrował do Francji, by w 1833 r. powrócić na Mazowsze. Dotarł do Pułtusza, gdzie zatrzymał się u rejenta Ferdynanda Milewskiego, który za udzieloną mu pomoc został zesłany na Syberię, gdzie zmarł w 1846 r.

Wolny strzelec pieszy ppłk. Grothusa, akwarela F. Dietricha na podstawie rysunku J. F. Piwarskiego, Warszawa 1831, ze zbiorów Państwowego Muzeum Ermitażu w Sankt Petersburgu, nr. inw. ЭРБТ-1525.

Z regionu pułtuskiego pochodził ks. Wincenty Żaboklicki, który w 1831 r. był kapłanem w Batalionie Strzelców Celnych Sandomierskich ppłk. Eustachego Grothusa. Podczas wyprawy Zaliwskiego służył w oddziale Leopolda Białkowskiego działającego w Lubelskiem. Aresztowany 6 maja 1833 r. w okolicach Rzeszowa, przez 4 lata przetrzymywany był w więzieniach śledczych w Tarnowie i Lwowie. Skazano go na karę śmierci, którą później zamieniono na 15 lat twierdzy, którą odbywał razem z Józefem Zaliwskim w Kufsteinie. Zmarł 17.01.1840 r. nie doczekawszy zwolnienia.

Wiktor Teofil Gomulicki (1848-1919), fotografia Conrada, ok. 1890 r., ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusku, nr inw. MRP/HA/476.

Dążenie do niepodległości to nie tylko walka zbrojna. To także praca u podstaw, zachowanie własnej kultury. Wybitnym przedstawicielem tego rodzaju walki był Wiktor Teofil Gomulicki, który w latach 1854-1864 mieszkał z rodzicami w Pułtusku, tu się wychował i stąd zabrał piękne wspomnienia uwiecznione na kartach powieści: *Wspomnienia niebieskiego mundurka*.

Wiktor Gomulicki urodził się 17 października 1848 r. w Ostrołęce. Gdy miał 6 lat, jego ojciec otrzymał posesję geometry w Pułtusku, dlatego rodzina przeniósł się do tego miasta. Gomulicki uczęszczał do Szkoły Powiatowej, którą ukończył w 1864 r. Następnie kontynuował naukę w IV Gimnazjum w Warszawie. Jedno ze wspomnień związanych z powrotem do Pułtusza na święta stało się kanwą wzruszającej noweli pt. *Chałata*. W 1866 r. rozpoczął studia na wydziale prawa w Warszawskiej Szkole Głównej. Trzy lata później, gdy stała się Cesarskim Uniwersytetem Warszawskim z wykładowym językiem rosyjskim, przerwał naukę i zajął się twórczością literacką. Został jednym z największych twórców polskiego pozytywizmu. Był poetą i powieściopisarzem, tłumaczem poezji, historykiem i dziennikarzem. Zmarł 14 lutego 1919 r. w Warszawie i został pochowany na Powązkach. Wybitny pułtuszczyk doczekał dnia, w którym na mapy świata powróciło państwo polskie.

Dom, w którym Wiktor Gomulicki mieszkał w latach 1854-1864, fot. Monika Żebrowska

Pomnik Viktora Gomulickiego, fot. Olga Chelstowska

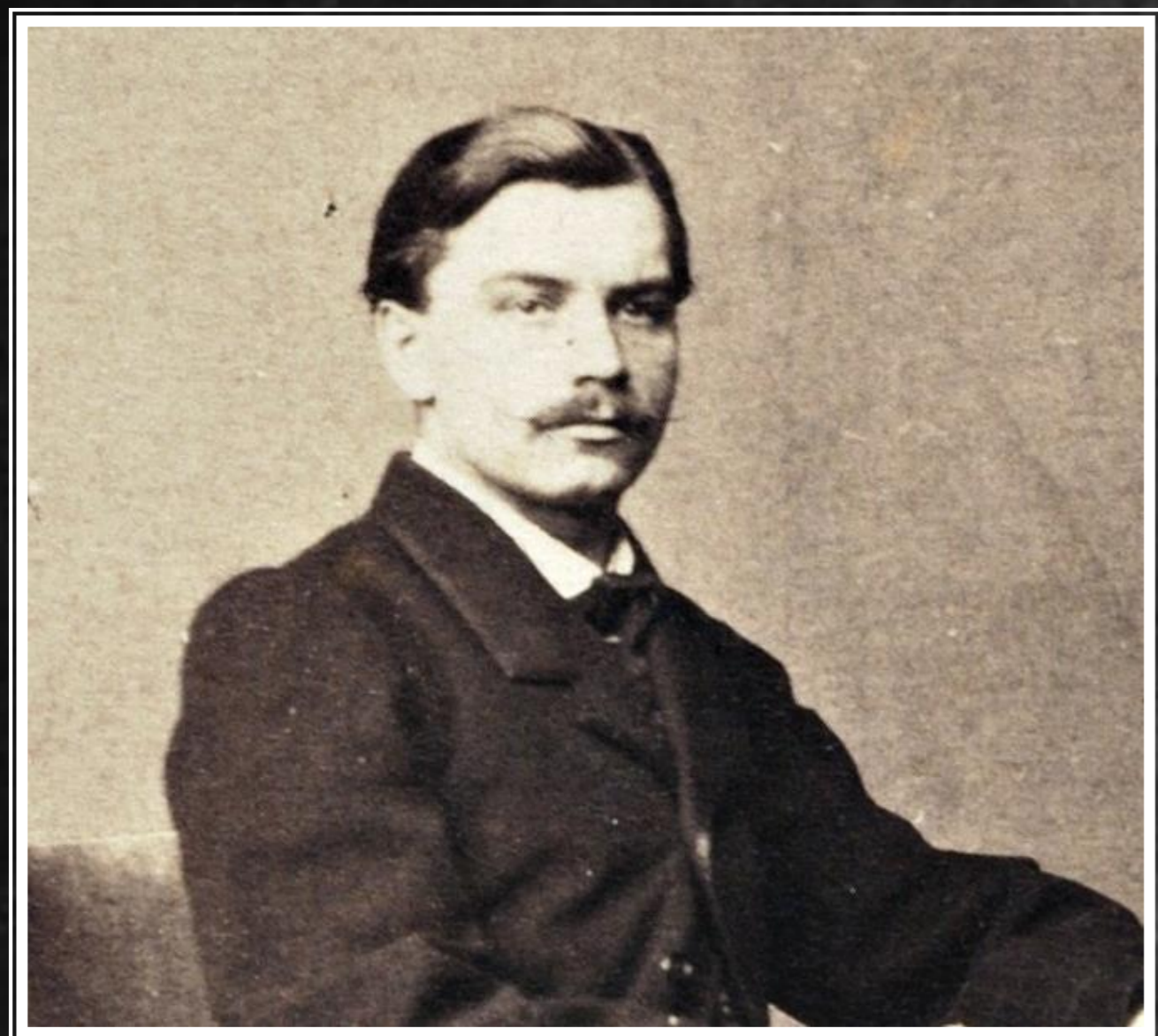
P
U
Ł
T
U
S
K
I
E

D
R
O
G
I

D
O
N
I
E
P
O
D
L
E
G
Ł
O
S
C
I

1863 – POWSTANIE STYCZNIOWE

Zygmunt Padlewski (1836-1863), fragment fotografii Francka, 1861-1862 r., ze zbiorów Biblioteki Narodowej, sygn. F.6826.

Pułtusk odgrywał dużą rolę w planach Zygmunta Padlewskiego, jednego z przywódców powstania styczniowego. Mianowany naczelnikiem wojskowym województwa płockiego opracował strategię, w której przewidywał opanowanie północnego Mazowsza, poprzez zajęcie Płocka, gdzie chciał ulokować władze powstańcze, a także opanowanie Pułtusza i Płońska jako ważnych punktów strategicznych.

Do działań pod Pułtuskim wyznaczyl oddział „dzieci warszawskich” pod dowództwem Roberta Skarżyńskiego – doświadczonego w wojnie partyzanckiej we Włoszech – który miał współdziałać z lokalnymi siłami z powiatu. Oddział Skarżyńskiego liczący ok. 200 ludzi był bardzo słabo uzbrojony – w kilkanaście sztuk myśliwskiej broni palnej oraz kilkadziesiąt kos, z których tylko 39 było przekutych i osadzonych na sztorc. Oddział stacjonował w lasach między Serockiem a Nasielskiem. W drodze do Pułtusza 22 stycznia 1863 r. pod Gołębiami doszło do jednej z pierwszych potyczek powstania, w której oddział Skarżyńskiego uległ rozproszeniu. Do ataku na Pułtusk ostatecznie nie doszło.

Ochotnicy z powiatu pułtuskiego do marca 1863 r. walczyli w oddziale Zygmunta Padlewskiego. Po jego rozwiązaniu w większości dołączyli do oddziału Józefa Konstantego Ramotowskiego, ps. „Wawer”. Inni zasilili formujący się między Wyszowem i Ostrowią Mazowiecką oddział Ignacego Mystkowskiego, ps. „Ojciec”.

Oddział koszyńców, rycina w: „Le Monde Illustré”, nr 308 z 27 marca 1863 r., s. 148.

Józef Konstanty Ramotowski (1812-1888), fotografia G. Sachowicza, 1863 r., ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, nr. inw. MHK-Fs4069/IX/7.

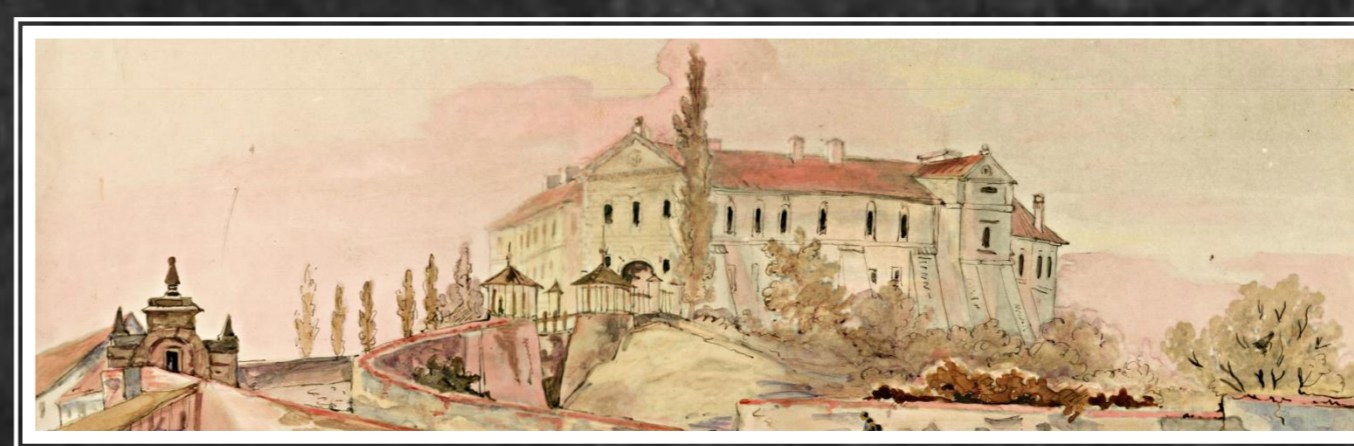

Ignacy Mystkowski (1826-1863), fotografia K. Beyera, przed 1863 r., ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, nr. inw. MHK-Fs4069/IX/8.

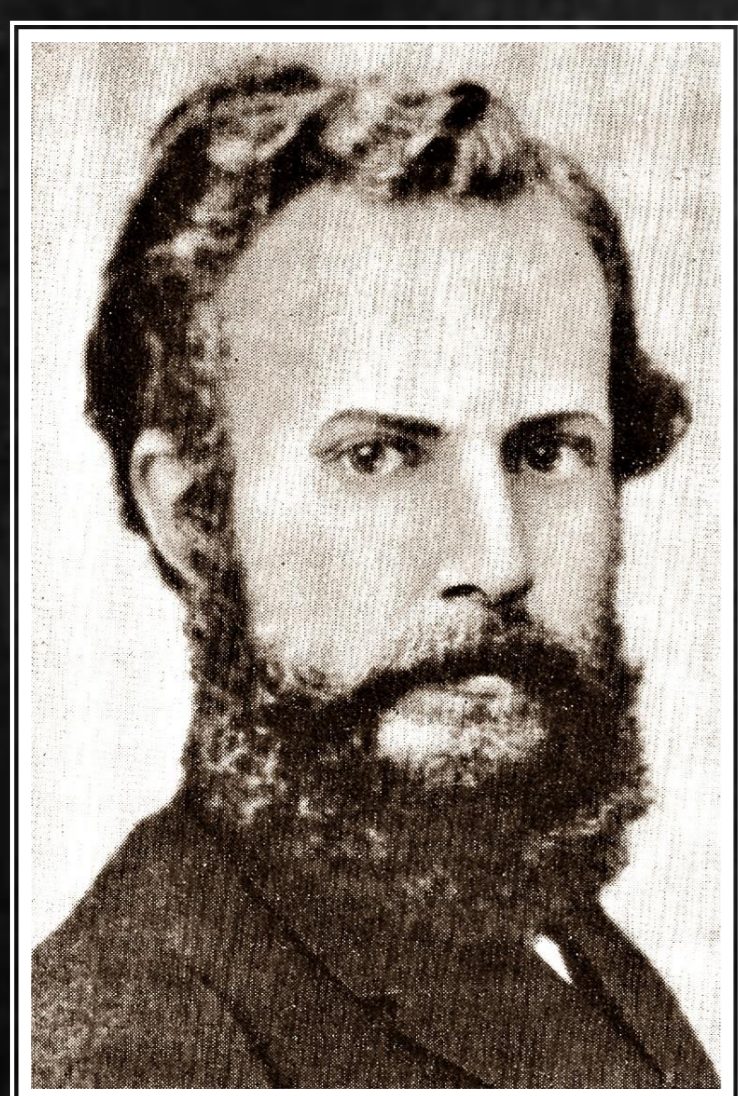
Oddział Mystkowskiego zwany był 1. pułkiem pułtuskim. Brał udział w zwycięskiej bitwie pod Stokiem 5 maja 1863 r., po której jego dowódca mianowany został podpułkownikiem oraz naczelnikiem powiatów pułtuskiego, ostrolęckiego i ostrowskiego. Podczas kolejnego starcia, 13 maja pod Kietlanką, gdy powstańcy urządzili nieudaną zasadzkę na pociąg pancerny wiozący rosyjskich żołnierzy i broń, zginął Mystkowski wraz z wszystkimi dowódcami batalionów oraz 40 powstańcami.

Oddział Józefa Konstantego Ramotowskiego działał głównie w guberni augustowskiej, ale w lipcu zapuścił się w łomżyńskie i dalej do Puszczy Białej. Dnia 14 lipca 1863 r. doszło do bitwy pod Cyganami i Sokołowem Włociańskim, po której powstańcy wycofali się w okolice Porządzia, gdzie następnego dnia również doszło do starcia. W bitwie zginęło 87 powstańców, w tym wielu strzelców kurpiowskich.

Pod Pułtuskim raz doszło do krótkiej wymiany ognia. Było to późnym wieczorem 26 maja 1863 r. W okolicy zamku od strony Popław podeszło 20 partyzantów, którzy otworzyli ogień w kierunku okien pałacu. Rosjanie natychmiast zareagowali wysyłając patrol huzarów na rekonesans. Powstańcy zdążyli wycofać się, jednak huzarzy za próbę ataku zemścili się na miejscowej ludności.

Zamek od strony rynku, kopia akwareli K. Stronczyńskiego z 1851 r., ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusk, nr. inw. MRP/H/43.

Rafał Krajewski (1834-1863), kopia fotografii ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusk.

Szczególnie ważną postacią związaną z ziemią pułtuską, która odegrała dużą rolę w czasie powstania styczniowego był Rafał Krajewski, dyrektor Wydziału Spraw Wewnętrznych w Rządzie Narodowym. Pochodził z majątku Łempice Wielkie, obecnie Łempice w gminie Pokrzywnica. Został architektem, zaprojektował wiele warszawskich kamienic. Był współautorem Encyklopedii Powszechnej Samuela Orgelbranda – pierwszej nowoczesnej encyklopedii polskiej.

O wybuchu powstania dowiedział się, gdy przebywał w Krakowie. Na początku lutego przybył do Warszawy chcąc wstąpić do oddziału zbrojnego, jednak środowisko konspiracyjne, do którego należał, widziało dla niego rolę w administracji. Początkowo pracował w Komisji Wykonawczej podporządkowanej Rządowi Narodowemu, następnie w Wydziale Spraw Wewnętrznych. W październiku 1863 r. został dyrektorem tego wydziału, co w praktyce oznaczało funkcję ministerialną.

Dnia 10 marca 1864 r. został aresztowany. Przez 3 tygodnie torturowany i przesłuchiwany, konfrontowany z szesnastoma świadkami, którzy zeznawali przeciw niemu, przyznał się do działalności konspiracyjnej. Dnia 18 lipca 1864 r. został skazany, wraz z ostatnim dyktatorem powstania Romualdem Trauguttem i trzynastoma innymi oskarżonymi, na śmierć przez powieszenie. Został stracony na stokach Cytadeli 5 sierpnia 1864 r.

P
U
Ł
T
U
S
K
I
E

D
R
O
G
I

D
O
N
I
E
P
O
D
L
E
G
Ł
O
S
C
I

1918-2018

Muzeum Regionalne w Pułtusk

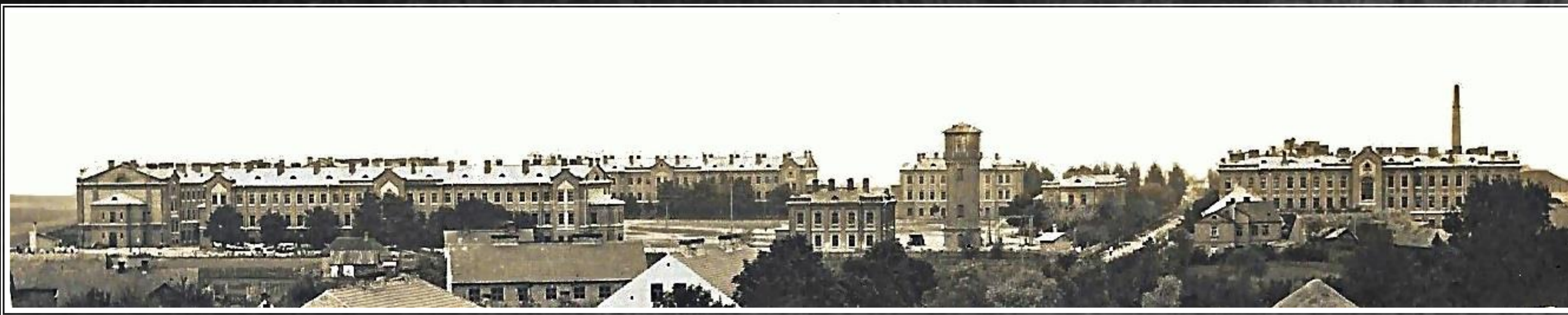
ARCHIWUM PANSTWOWE W WARSZAWIE

PLACOWKA KRAJOWA WARSZAWA

OKRES ZABORÓW – REPRESJE POPOWSTANIOWE ŻYCIE W GUBERNI

7

Carski kompleks koszarowy na karcie pocztowej ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusku, nr inw. MRP/HA/18.

Po upadku powstania rozpoczęły się represje. W Pułtusku zlikwidowano klasztory benedyktynów i reformatów, zakonników brutalnie wypędzono z miasta. Nabożeństwa w kościołach były ściśle nadzorowane, często dochodziło do rewizji świątyń.

Powiększono garnizon stacjonujący w mieście i zbudowano kompleks koszarowy dla 2700 żołnierzy. Rusyfikacja objęła szkoły i urzędy.

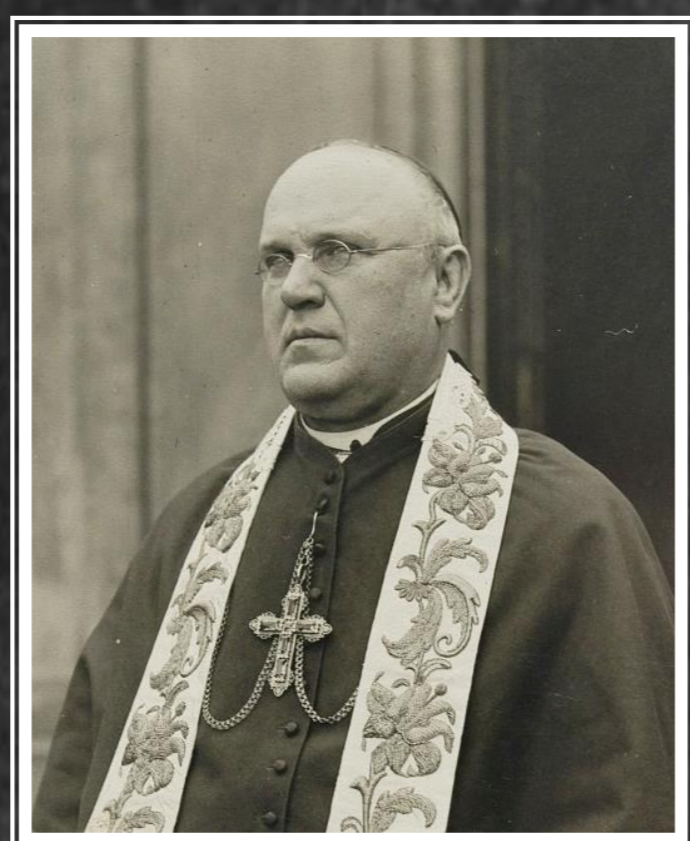
Przykładem szykan stosowanych wobec Polaków jest tzw. „czarny bal”, który odbył się w styczniu 1864 r. w pułtuskim zamku. Tak został zrelacjonowany w gazecie „Chwila”, nr 16 z 21 stycznia 1864 r.:

Zamek w Pułtusku, karta pocztowa ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusku, nr inw. MRP/HA/408.

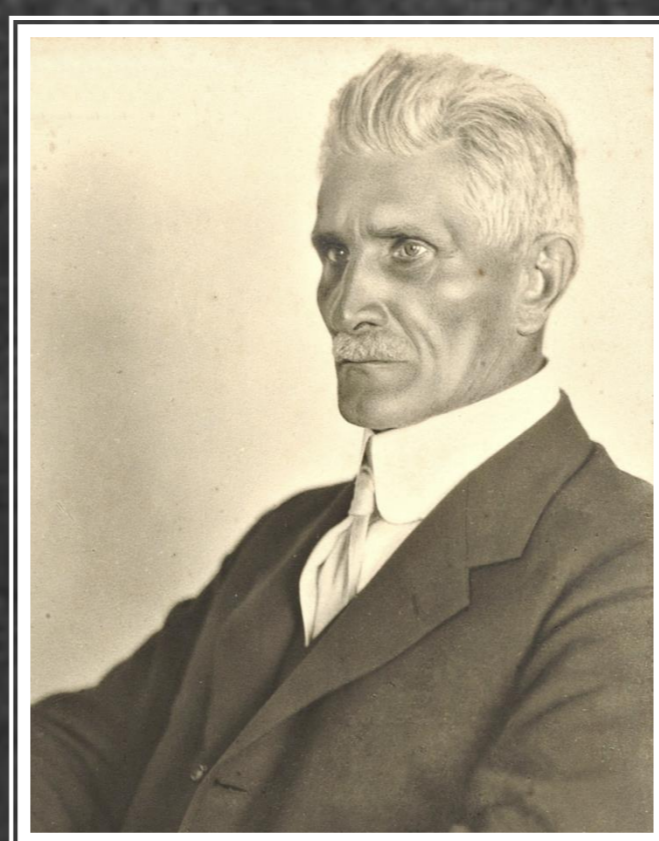
W Pułtusku w inny sposób on się odbył. Kazano przybyć wszystkim urzędnikom, i ci stawili się w naznaczonej porze i odpowiednio ubrani, ale żaden nieprzyprawił z sobą żony ani córki. Każdego przybywającego wypytywali się moskale o familię i napozór zadawali się odpowiedziami, ale potajemnie porzysyiali żołnierzy do domów i kazali gwałtem sprowadzić kobiety. Jak którą zastali żołnierze nbraną, czy nie, nawet z łózek, bo późna już była pora, pościągali i przypędzili na bal. Następnie zamknęli urzędników i ich familie w jednej sali, a sami ze swojemi „krasawicami” i z muzyką bawili się w drugiej przez całą noc prawie, potem dopiero Polaków uwolnili z aresztu. Sądziłi zapewne, że zemścili się najzupełniej, ale każdy czujący godność swoją w ogóle, a godność kobiety w szczególności, przyzna, że z dwóch sposobów bycia na balu moskiewskim, ten ostatni jest najodpowiedniejszy dla Polak, i nbolewając mocno nad zniewagą wyrządzoną przez dziec azyatycką naszym matronom; winszujemy jednak takiego balu mieszkancom Pułtuska. Nie ich spotkała bańba, cała ona cięży na nizezemiakach posuwających samowolę do tego stopnia. Niech szaleją — bezprawia takie rychła musi spotkać kara.

Z Pułtuskim związane są losy dwóch postaci, których późniejsza działalność miała duże znaczenie w procesie odzyskania przez Polskę niepodległości. Są to: kardynał Aleksander Kakowski i premier Ignacy Daszyński.

Aleksander Kakowski – przyszły arcybiskup i Członek Rady Regencyjnej po odzyskaniu przez Polskę niepodległości – w Pułtusku uczęszczał do 4-klasowego progimnazjum, które ukończył w 1878 r. Był wzorowym uczniem – lata spędzone w Pułtusku opisał we wspomnieniach pt. *Z niewoli do niepodległości. Pamiętniki*.

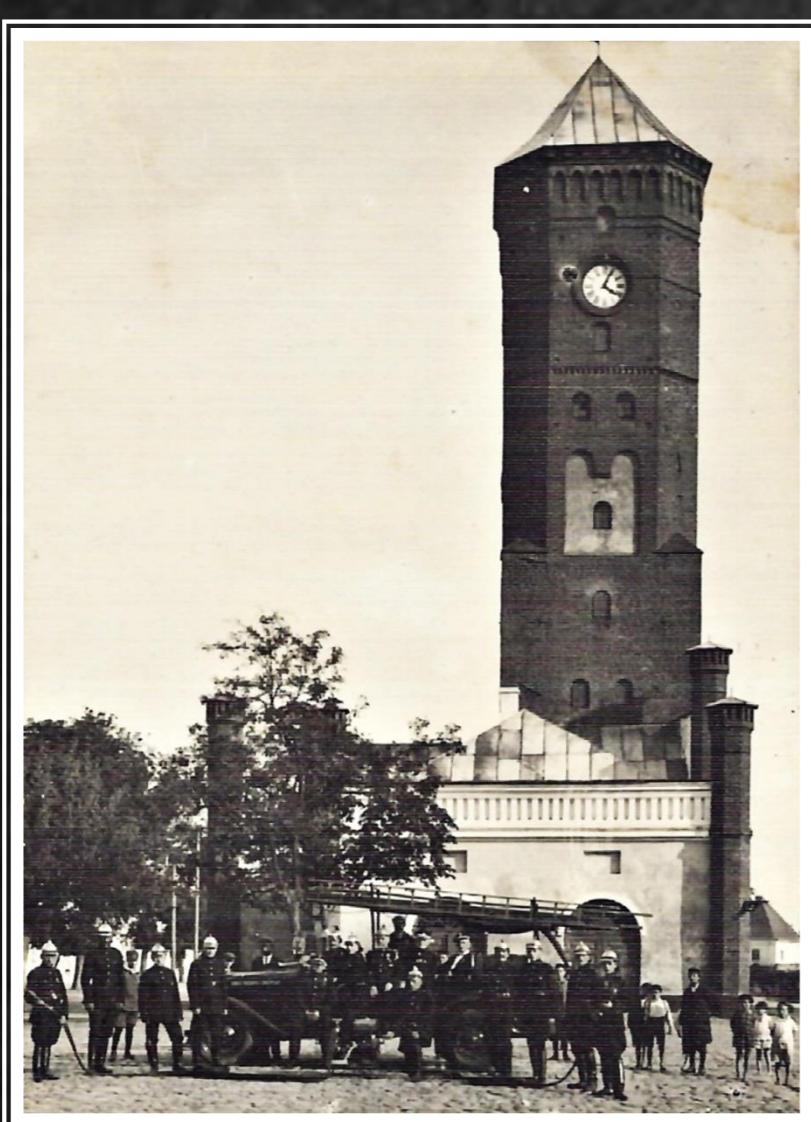

Abp Aleksander Kakowski (1862-1938), fotografia z ok. 1930 r., ze zbiorów Biblioteki Narodowej w Warszawie, sygn. F.14902.

Ignacy Daszyński (1866-1936), fotografia z 1927 r., ze zbiorów Biblioteki Narodowej w Warszawie, sygn. F.15815.

Ignacy Daszyński w 1889 r. pracował w Czarnostowie jako guwerner rodziny Gniazdowskich. Na początku maja został aresztowany przez żandarmerię carską, która omyłkowo wzięła go za starszego brata Feliksa – działacza socjalistycznego. Daszyński pół roku spędził w pułtuskim więzieniu.

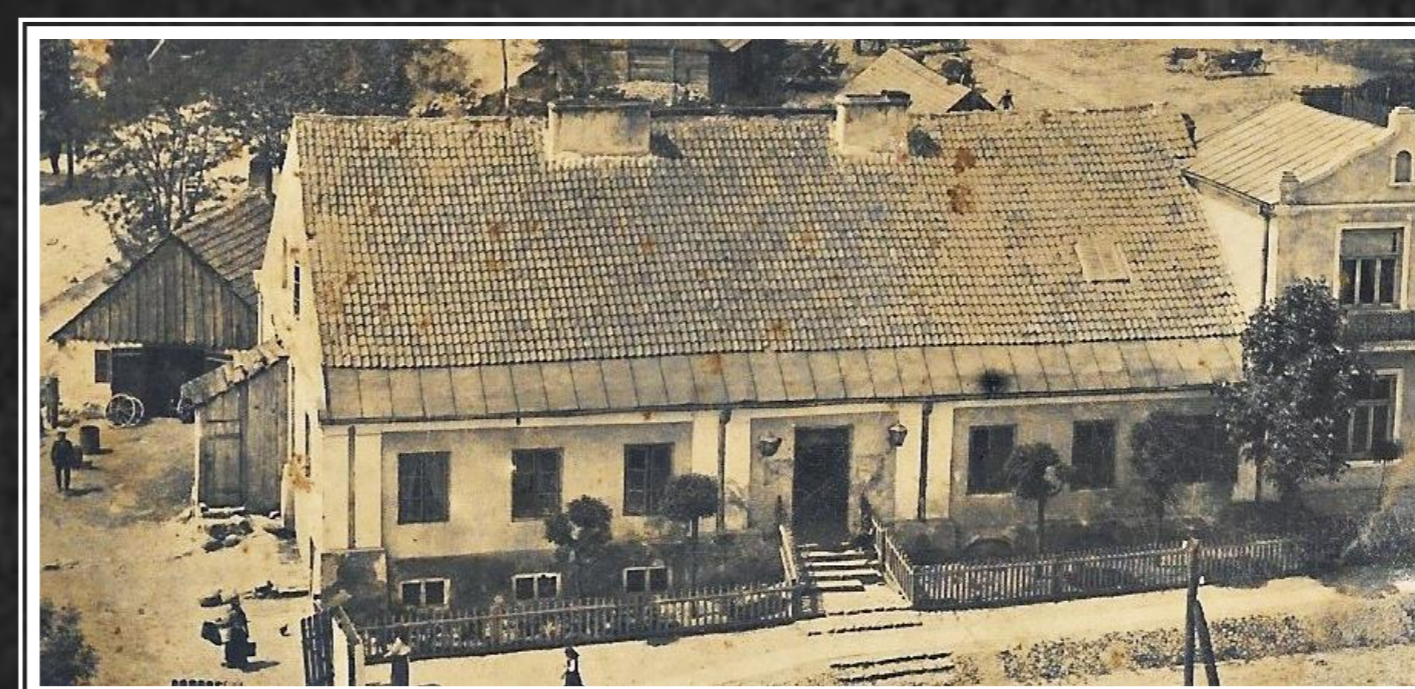

Ochotnicza Straż Pożarna w Pułtusku przed remizą i wieżą ratuszową, fotografia ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusku, nr. inw. MRP/HA/56.

W II połowie XIX w. zaobserwować można było ożywienie społeczne przejawiające się wzrostem samoorganizacji. Pułtuszczykanie spotykali się na tajnym nauczaniu, czytaniu zakazanej literatury. Powstawały też organizacje jawne, które pozornie nie miały związku z działalnością patriotyczną, jak Ochotnicza Straż Ogniowa, czy Kółko Miłośników Sceny, obie zarejestrowane w 1880 r.

Straż Ogniowa faktycznie była ośrodkiem życia kulturalnego i społecznego. Początkowo jej siedziba znajdowała się w górnej kondygnacji budynku starego ratusza, straż otrzymała też na swój użytek wieżę ratuszową. W pierwszych latach XX w. ratusz został rozebrany, a na jego miejscu postawiono remizę w neogotyckim stylu.

Kółko Miłośników Sceny działało w budynku tzw. „zielonej karczmy” stojącym u zbiegu dróg prowadzących do Ciechanowa oraz Ostrołęki i regularnie wystawiało sztuki teatralne.

Budynek „zielonej karczmy”, fotografia ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusku, nr. inw. MRP/HA/1115.

Gmach teatru, fotografia ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusku, nr. inw. MRP/HA/117.

W 1904 r. Kółko rozwiązano zakładając Pułtuskie Towarzystwo Muzyczno-Dramatyczne, które było inicjatorem budowy w 1910 r. Domu Ludowego, zwanego Teatrem Nowym, z profesjonalną sceną teatralną oraz salami wykorzystywanymi do celów kulturalnych. Od 1915 r. działał tu także pierwszy na Mazowszu kinematograf. Budynek powstały ze składek społecznych stał się ośrodkiem życia kulturalnego w mieście, którym jest do dzisiaj.

P
U
Ł
T
U
S
K
I
E

D
R
O
G
I

D
O
N
I
E
P
O
D
L
E
G
Ł
O
S
C
I

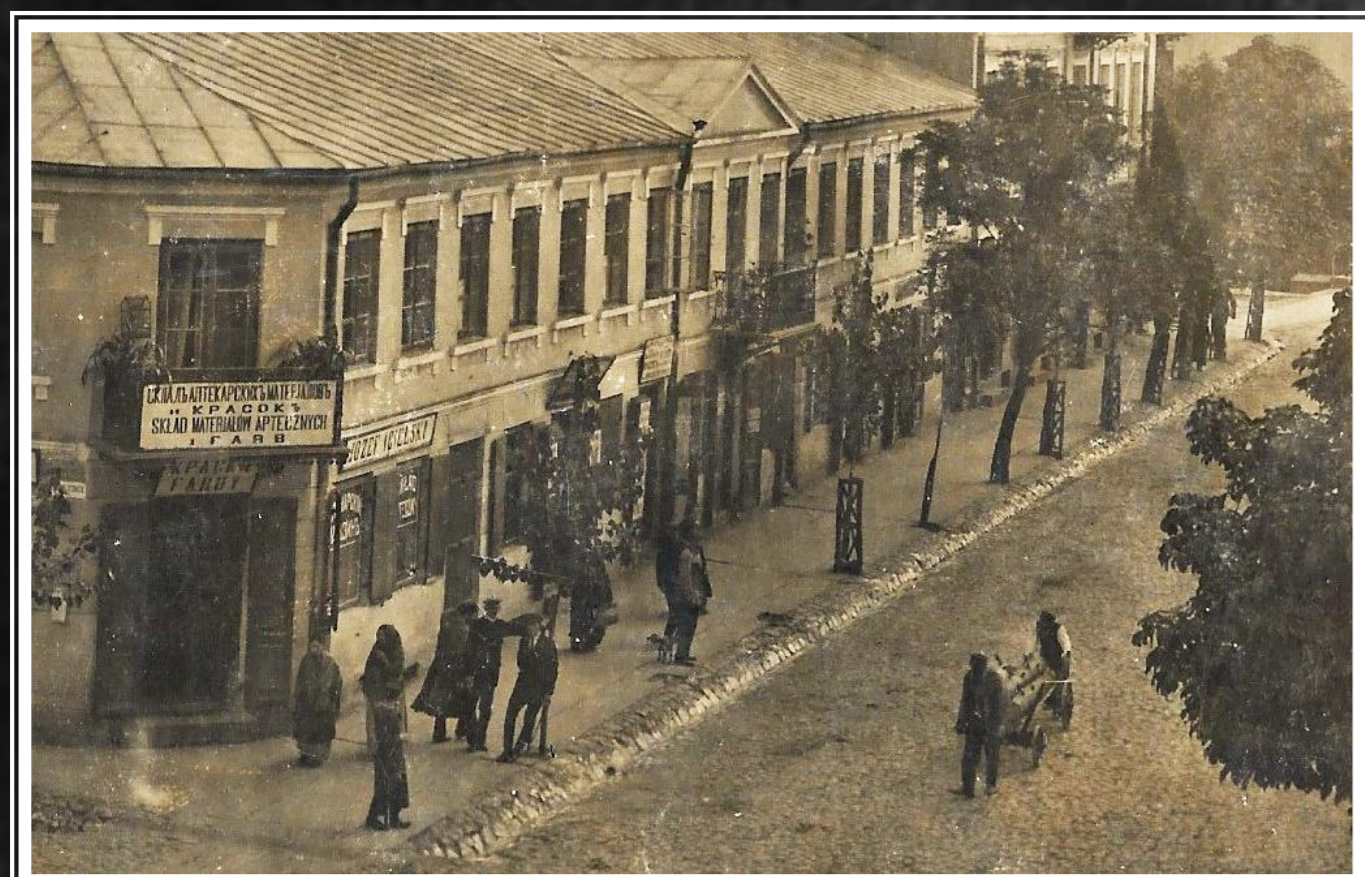
1918 · 2018

OKRES ZABORÓW – ŻYCIE W GUBERNI

8

W ostatnich latach XIX w. na ziemi pułtuskiej swoją aktywność rozwinęli działacze ruchu ludowego, którego ośrodkiem była wieś Kacice. Zawiązano tam jedną z pierwszych w Królestwie Polskim Spółek Rolnych. W 1904 r. utworzono Ochotniczą Straż Ogniwą, której naczelnikiem został Stanisław Deptuła, a także Polski Związek Ludowy założony przez Piotra Koczare i Łukasza Deptułę.

Mieszkańcy Pułtuska na ulicy Świętojańskiej, fotografia ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusku, nr inw. MRP/HA/1250.

W 1899 r. w Niestępowie zawiązano pierwsze w powiecie koło Stronnictwa Narodowo-Demokratycznego i jednocześnie Koło Powiatowe Towarzystwa Oświaty Narodowej w Pułtusku.

Członkowie Narodowego Związku Robotniczego w Pułtusku, fotografia B. Schmidta ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusku, nr inw. MRP/HA/158.

Fotografia E. Zajączkowskiego zamieszczona w czasopiśmie „Świat” nr 19 z 13 maja 1911 r. ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusku, nr inw. MRP/HA/1100.

W 1904 r. z inicjatywy Włodzimierza Dąbrowskiego powołano Powiatowy Komitet Robotniczy Polskiej Partii Socjalistycznej w Pułtusku.

Gimnazjum męskie, karta pocztowa ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusku, nr inw. MRP/HA/256.

Wśród młodzieży rozwijała się działalność nielegalna. Jesienią 1903 r. powstała tajna organizacja uczniowska kierowana przez Tadeusza Grotowskiego, która prowadziła intensywną pracę samokształceniową. Polegała ona na nauczaniu młodszych uczniów gimnazjum przez ich starszych kolegów historii, geografii i literatury polskiej, a także organizowaniu tajnych obchodów rocznic wydarzeń z dziejów Polski.

Po wydaleniu ze szkoły Tadeusza Grotowskiego kierownictwa organizacją podjął się Witold Giełżyński, który ostatecznie również został wydalony z gimnazjum.

Na fali rewolucji w Rosji, w 1905 r. w Królestwie Polskim rozpoczęły się strajki i manifestacje. Jeden z pierwszych strajków szkolnych na ziemiach polskich odbył się w Gimnazjum Rządowym w Pułtusku. Dnia 3 lutego 1905 r. o godz. 10:00 uczniowie odczytali swoje postulaty, wśród których głównymi było: wprowadzenie języka polskiego, jako wykładowego oraz zatrudnienie nauczycieli narodowości polskiej. Protest trwał do 22 lipca 1905 r. Pułtуска młodzież zainspirowała swoich kolegów z okolicznych miejscowości, m.in. Kacice, Kleszewa, Winnicy, gdzie również ogłaszano strajki. W efekcie protestów do szkół na terenie Królestwa Polskiego ostatecznie wprowadzono język polski.

Komitet strajkowy w Pułtusku, reprodukcja fotografii w: A. Koseski, J. Szczepański, Pułtusk w XIX-XX w. Materiały źródłowe 1795-1956, Pułtusk 2003, s. 375.

Podczas strajku, w ramach protestu przeciw carskiej władzy, uczniowie pułtuskiego gimnazjum weszli do kościoła pw. Świętego Krzyża i usunęli tablicę z brązu upamiętniającą rosyjskiego dowódcę z okresu wojny polsko-rosyjskiej 1831 r. – feldmarszałka Iwana Dybicza, który stojąc obozem w Kleszewie, zachorował i 29 maja 1831 r. zmarł na cholera.

W tym kościele przechowywane było także serce feldmarszałka, które gimnazjaliści zabrali i – według tradycji ustnej – wyrzucili do Narwi. Sprawcy nie zostali ujęci, natomiast władze carskie nałożyły na miasto wysoką kontrybucję.

Kościół pw. Świętego Krzyża, fotografia ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusku, nr inw. MRP/HA/50.

W 1906 r. w Pułtusku zaczęły powstawać różne organizacje o charakterze edukacyjnym, kulturalnym, pomocowym. Założono koło Polskiej Macierzy Szkolnej pod kierownictwem Stanisława Suleja i Leonarda Gałczyńskiego, Oddział Towarzystwa Kultury Polskiej, oddziały Towarzystwa Kółek Rolniczych im. Stanisława Staszica, początkowo w Kacicach, Ochudnie i Gnojnie, następnie m. in. w Górkach, Jeżewie, Lipie, Przemiarowie, Chmielewie, Gaśiorowie, Grabówcu, Winnicy, Strzegocinie, Zambskach, Grominie i Lipnikach Starych.

Panorama Pułtuska, fotografia ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusku, nr inw. MRP/HA/1135.

W tym okresie zaczęła również działać w Pułtusku Polska Partia Socjalistyczna oraz jej Wydział Bojowy, który wspierany był przez lokalnych członków Polskiego Związku Ludowego. Przykładem takiego wsparcia było zapewnianie bojownikom kwater w prywatnych mieszkaniach. Wydział Bojowy PPS organizował m. in. napady na strażników ziemskich i urzędy gminne.

P
U
Ł
T
U
S
K
I
E

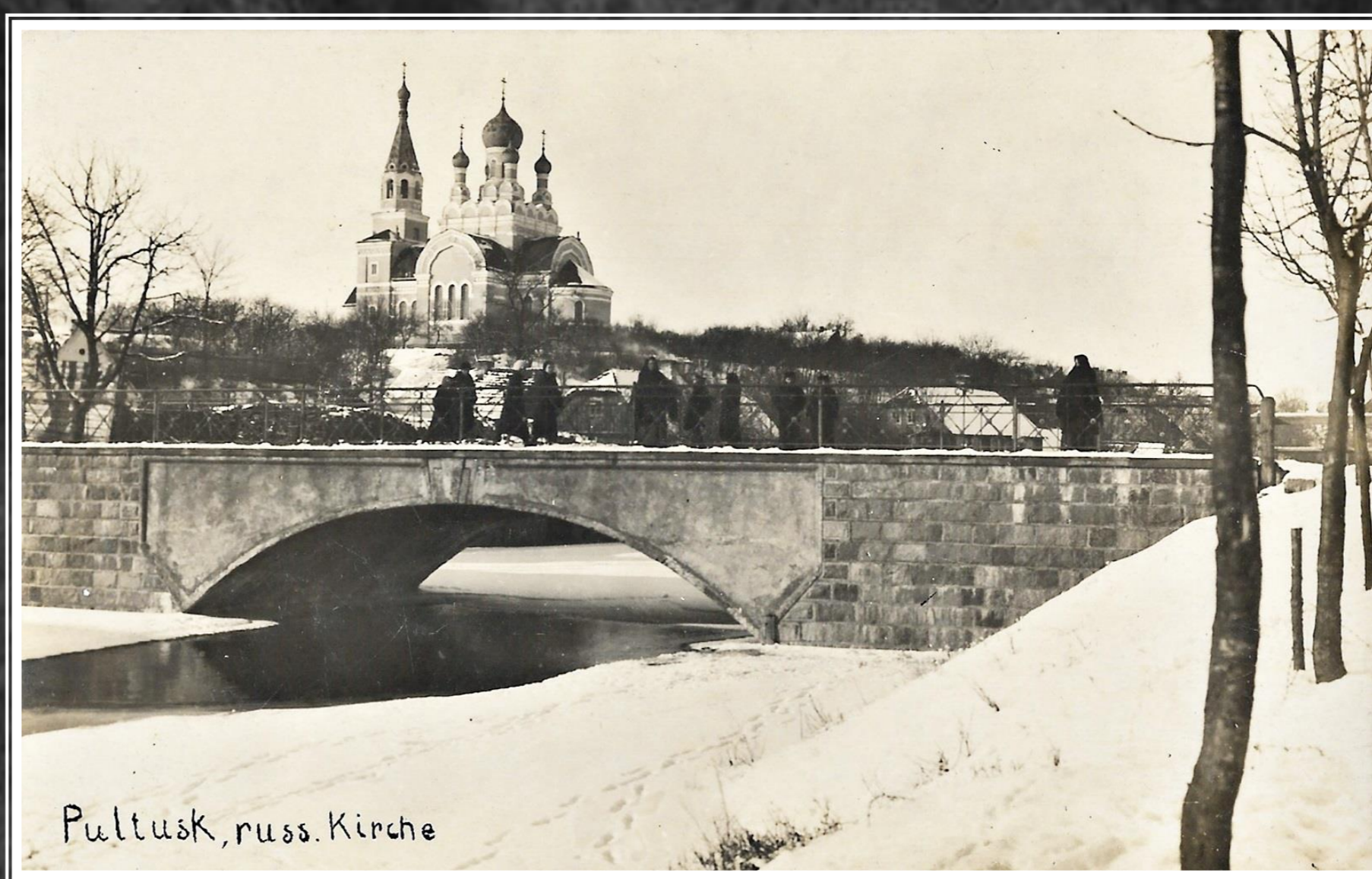
D
R
O
G
I

D
O
N
I
E
P
O
D
L
E
G
Ł
O
S
C
I

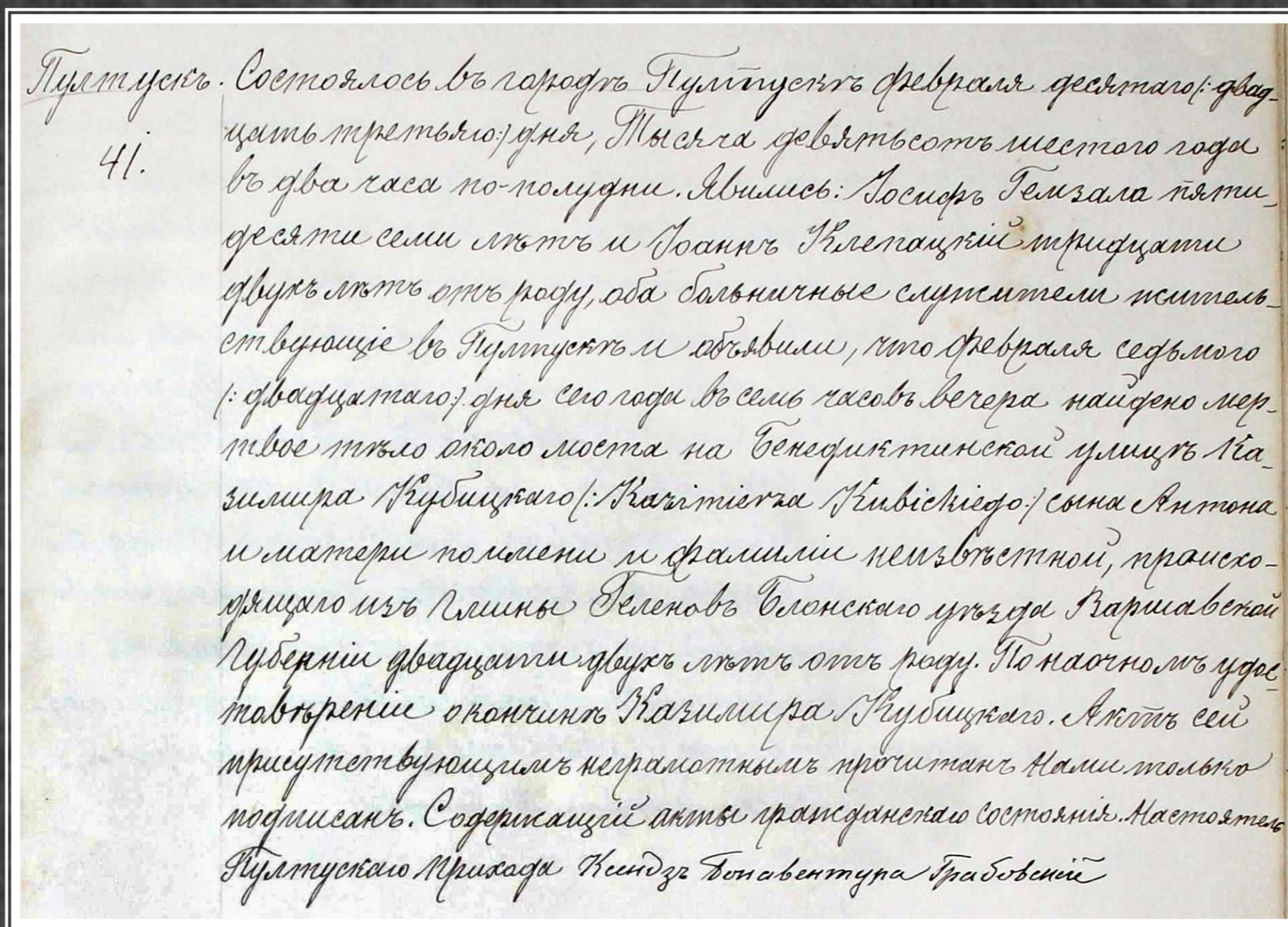
Rynek zimą, fotografia ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusk, nr inw. MRP/HA/47.

Pułtusk, russ. Kirche

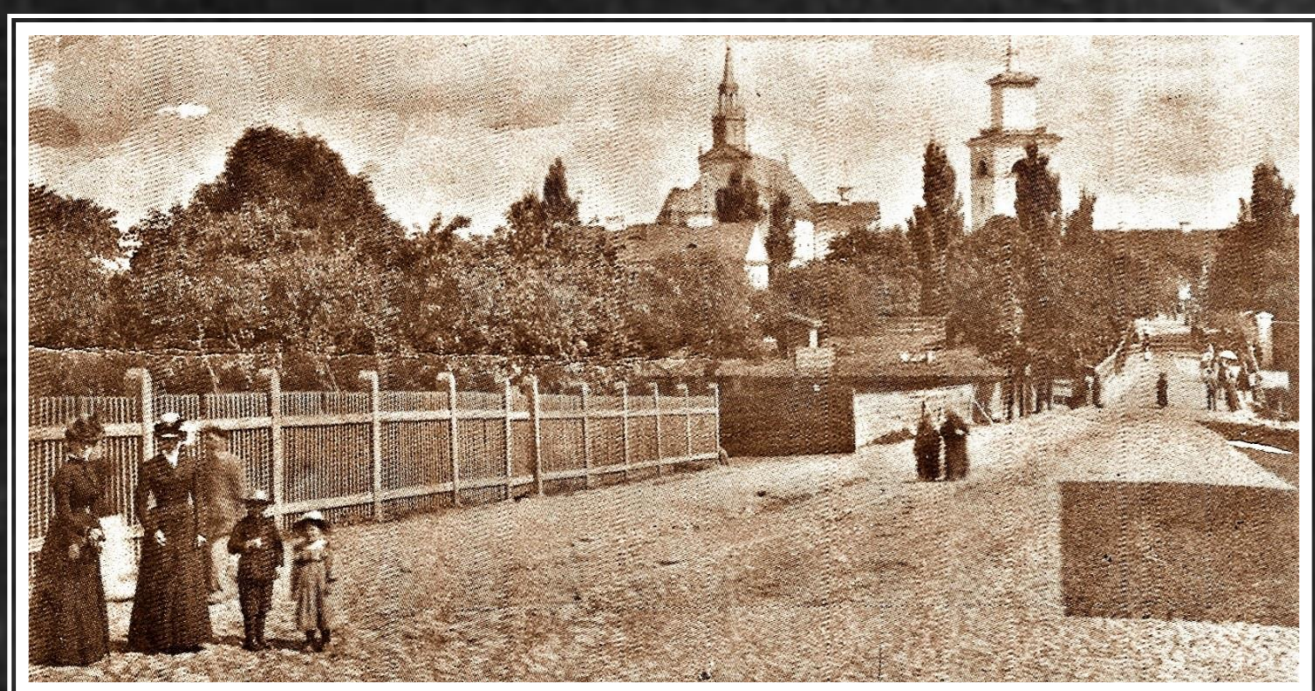
Most Benedyktynski z cerkwią Świętej Trójcy, fotografia ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusk, nr inw. MRP/HA/127.

Najsłynniejsza akcja związana z bojownikiem PPS w Pułtusk miała miejsce 7 lutego 1906 r. Została przeprowadzona przez nieznanego zamachowca o pseudonimie „Baltazar”. Zginęło w niej dwóch strażników więziennych i dwóch żołnierzy. Podczas pościgu bojownik został otoczony w okolicy mostu Benedyktynskiego, pod którym szukał schronienia. Ciężko ranny i wyziębiony zamachowiec zmarł. Miał przy sobie dowód osobisty na nazwisko Kazimierz Kubicki, zgodnie z którym miał 21 lat i pochodził z Helenowa w powiecie błockim. W toku dalszego śledztwa odkryto, że „Baltazar” od miesiąca wynajmował mieszkanie przy ul. Kotlarskiej, gdzie znaleziono wiele nielegalnych materiałów związanych z działalnością PPS oraz dowód osobisty na nazwisko Adam Sieniarski, którym również się posługiwał. Pochowano go 23 lutego na cmentarzu Świętego Krzyża. Po odzyskaniu niepodległości, w hołdzie „Baltazarowi” jego imieniem nazwano ulicę w Pułtusk biegnącą nad odnogą Narwi niedaleko mostu Benedyktynskiego.

Akt zgonu „Baltazara” na nazwisko Kazimierz Kubicki, ze zbiorów Archiwum Państwowego w Warszawie Oddział w Pułtusk, zespół nr 5 Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Pułtusk, sygn. 68 Księga urodzeń małżeństw i zgonów w 1906 r., akt nr 41, k. 154.

Formą walki o zachowanie własnej tożsamości narodowej była również organizacja ruchu skautowego. Od 1912 r. tajne drużyny skautowe tworzyli z własnej inicjatywy uczniowie pułtuskiego gimnazjum. Praca w skautingu polegała m. in. na czytaniu zakazanej literatury, czy organizowaniu grupowych pieszych wycieczek wakacyjnych. Na czele tego ruchu stali Henryk Świątkowski, Stanisław Grabowski i Zygmunt Winnicki.

Młodzież wstępowała także do Polskich Drużyn Strzeleckich, a od sierpnia 1914 r. zasilala Legiony Polskie Józefa Piłsudskiego. Jesienią 1914 r. rozpoczęły się działania wojenne w okolicach Pułtuska. Rosjanie zorganizowali w mieście obóz dla jeńców niemieckich. Ogłoszono stan wyjątkowy i rozpoczęto umacnianie pułtuskiego przedmościa. O świcie 23 lipca 1915 r. Pułtusk został zaatakowany przez Niemców. Krwawe walki doprowadziły do ewakuacji załogi rosyjskiej z miasta.

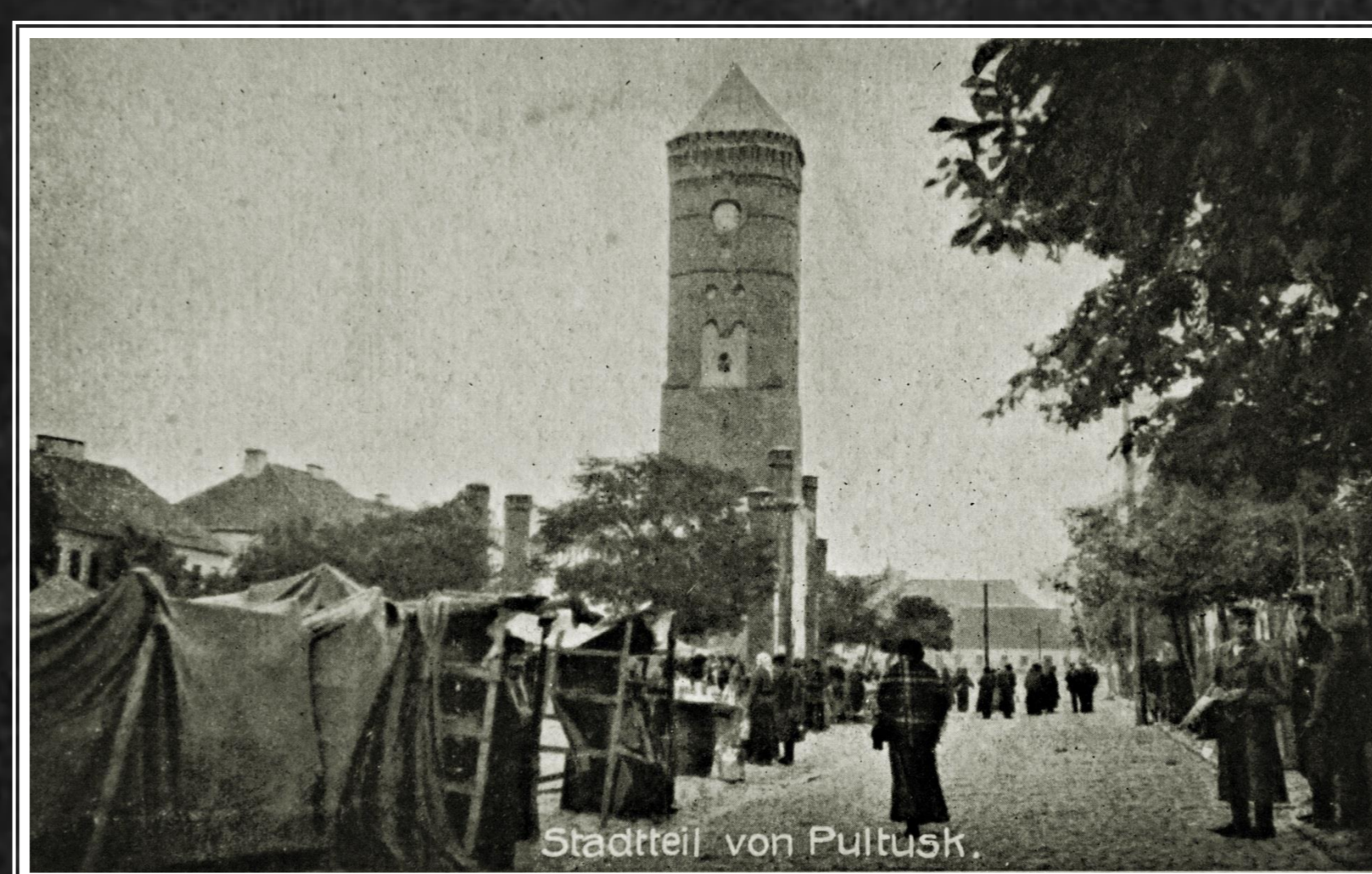
Ulice Benedyktynska i Świętojańska, reprodukcje fotografii w: Dzieje o sławnym mieście Pułtusk i czcigodnych jego obywatelach przez S. R., oprac. B. Kucharczyk, Pułtusk 2006, wkładka na końcu książki.

Wojska pruskie na pułtuskim rynku w 1915 r., fotografia ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusk, nr inw. MRP/HA/230.

Dnia 24 lipca 1915 r. do Pułtuska wkroczyły wojska niemieckie, chociaż ataki rosyjskie na miasto trwały jeszcze do 3 sierpnia. Nie przyniosły jednak rezultatu i w Pułtusk rozpoczęła się niemiecka okupacja trwająca do końca wojny. W budynkach koszarowych zorganizowano szpital dla jeńców rosyjskich. Przybyli tu lekarze i pielęgniarki z Polskiego Czerwonego Krzyża. Ludność miasta znacznie się zmniejszyła, panowały epidemie chorób. W 1916 r. pierwszy raz oficjalnie obchodzono rocznicę ustanowienia Konstytucji 3 Maja. W tym samym roku, w powiecie pułtuskim rozwinęła się działalność Polskiej Organizacji Wojskowej. Zaczęto zakładać koła POW zarówno w Pułtusk, jak i w okolicznych wsiach.

Rynek podczas okupacji pruskiej, fotografia ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusk, nr inw. MRP/HA/230.

Stadtteil von Pułtusk.

P
U
Ł
T
U
S
K
I
E

D
R
O
G
I

D
O
N
I
E
P
O
D
L
E
G
Ł
O
S
C
I

1918-2018

Muzeum Regionalne w Pułtusk

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W WARSZAWIE

I WOJNA ŚWIATOWA WOJNA POLSKO-BOLSZEWICKA

10

Kamienica Słomińskich, w której mieścił się hotel „Victoria”, karta pocztowa ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusku, nr inw. MRP/HA/348.

Bracia Mieczysław i Piotr Żebrowscy, członkowie pułtuskiego koła POW, fotografia ze zbiorów Joanny Rościszewskiej-Kusowskiej.

Członkowie POW najczęściej spotykali się w restauracji w hotelu „Victoria” przy Placu Teatralnym w Pułtusku, którego właścicielką była Maria Szpąderska. Dnia 11 listopada 1918 r. mieściła się tam Komenda Obwodu POW Pułtusk, z której wyszedł rozkaz rozbrojenia Niemców. W wolnym Pułtusku w restauracji kwitło życie towarzyskie i kulturalne.

Dnia 28 listopada 1916 r. do Pułtuska wkroczyło polskie wojsko. Był to 5. pułk piechoty Legionów pod dowództwem podpułkownika Leona Berbeckiego. Pułk został zakwaterowany w byłych carskich budynkach koszarowych i stacjonował w mieście do wiosny 1917 r. Na pożegnanie otrzymał sztandar ufundowany przez mieszkańców powiatu pułtuskiego i makowskiego.

Uroczystość nadania sztandaru 5. pułkowi piechoty Legionów na rynku w Pułtusku, kopia fotograficzna ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusku.

Żołnierze 5. pułku piechoty Legionów w Pułtusku, kopia fotograficzna ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusku.

Podczas wojny w Pułtusku przez jakiś czas stacjonował również 2. pułk piechoty, a także dywizjon artylerii polowej. W listopadzie 1918 r., m. in. na Mazowszu, zaczęto formować 4. pułk ułanów, od 1921 r. zwany „zaniemeńskim”, w którym służyli mieszkańcy ziemi pułtuskiej.

Komenda 2. pułku piechoty w Pułtusku, kopia fotograficzna ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusku.

Żołnierze 4. pułku ułanów wyruszają na front, fotografia ze zbiorów Jadwigi Bralskiej.

Po wybuchu wojny polsko-bolszewickiej mieszkańcy powiatu tłumnie zaciągali się w szeregi wojska. Uczniowie Gimnazjum licznie zgłaszali się do 13. pułku piechoty, który stacjonował w Modlinie. Oddziały ochotników w sierpniu 1920 r. wyruszyły na front.

Zdzisław Przybylski, ochotnik z pułtuskiego Gimnazjum, fotografia ze zbiorów Jadwigi Przybylskiej-Wolf.

Grupa pułtuskich gimnazjalistów, fotografia ze zbiorów Jadwigi Przybylskiej-Wolf.

P
U
Ł
T
U
S
K
I
E

D
R
O
G
I

D
O

N
I
E
P
O
D
L
E
G
Ł
O
S
C
I

1918-2018

Muzeum Regionalne w Pułtusku

ARCHIWUM PANSTWA W WARSZAWIE

WOJNA POLSKO-BOLSZEWICKA

Do pierwszych walk pod Pułtuskim doszło 10 sierpnia w okolicach Przewodowa. Bolszewicy zaatakowali ze wzgórz między wsiami Gzy i Pękowo. Zostali ostrzelani przez polską artylerię. Bitwa zakończyła się zwycięstwem wojsk polskich. Tego samego dnia do Pułtuska przyjechał generał Władysław Sikorski, który apelował o utrzymanie miasta za wszelką cenę.

General Władysław Sikorski nad Wkrą w sierpniu 1920 r., fotografia ze zbiorów Centralnego Archiwum Wojskowego.

General Józef Haller na rynku w Pułtusku w sierpniu 1920 r., kopia fotograficzna ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusku.

Tymczasem na wschód od Pułtuska również toczyły się walki. Przez dwa dni przeważające siły bolszewickie nie mogły pokonać Polaków. Po południu 11 sierpnia Armia Czerwona jednak zajęła Pułtusk. Dzień później doszło jeszcze do starć w okolicach Winnicy i Nasielska, następnie przyszedł rozkaz, by polskie oddziały wycofały się w kierunku Modlina. Bolszewicka okupacja Pułtuska trwała do 17 sierpnia. W tym czasie odbywały się rabunki, dewastacje, doszło do egzekucji żołnierzy polskich, którzy nie zdołali wycofać się z głównymi siłami. Pułtusk został wyzwolony przez 15. pułk piechoty „Wilków” pod dowództwem mjr. Bolesława Zalewskiego.

Walki toczyły się jeszcze 18 sierpnia na południe od miasta. W tym dniu do Pułtuska przyjechał gen. Józef Haller w towarzystwie francuskich oficerów. Z kolei 31 sierpnia przybył prezes Rządu Obrony Narodowej Wincenty Witos, który na dziedzińcu zamku spotkał się z przedstawicielami władz powiatu i gmin, duchowieństwem oraz mieszkańcami powiatu.

Defilada Wojska Polskiego w dniu imienin Marszałka Józefa Piłsudskiego nad Berezyną. Prowadzi sierżant Władysław Maźnicki, jako ochotnik ze Stanów Zjednoczonych, fotografia ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusku.

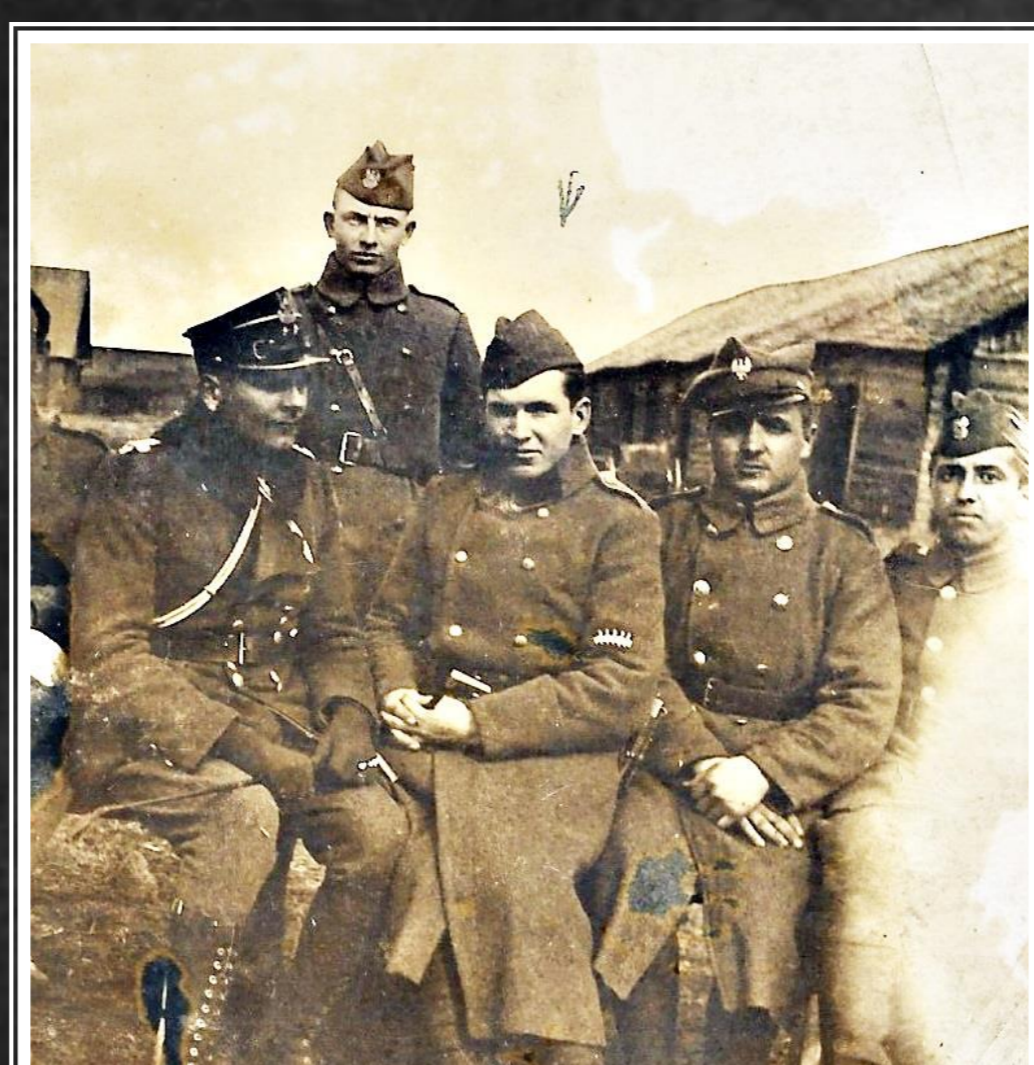
Polscy żołnierze na pozycji nad Berezyną, fotografia ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusku.

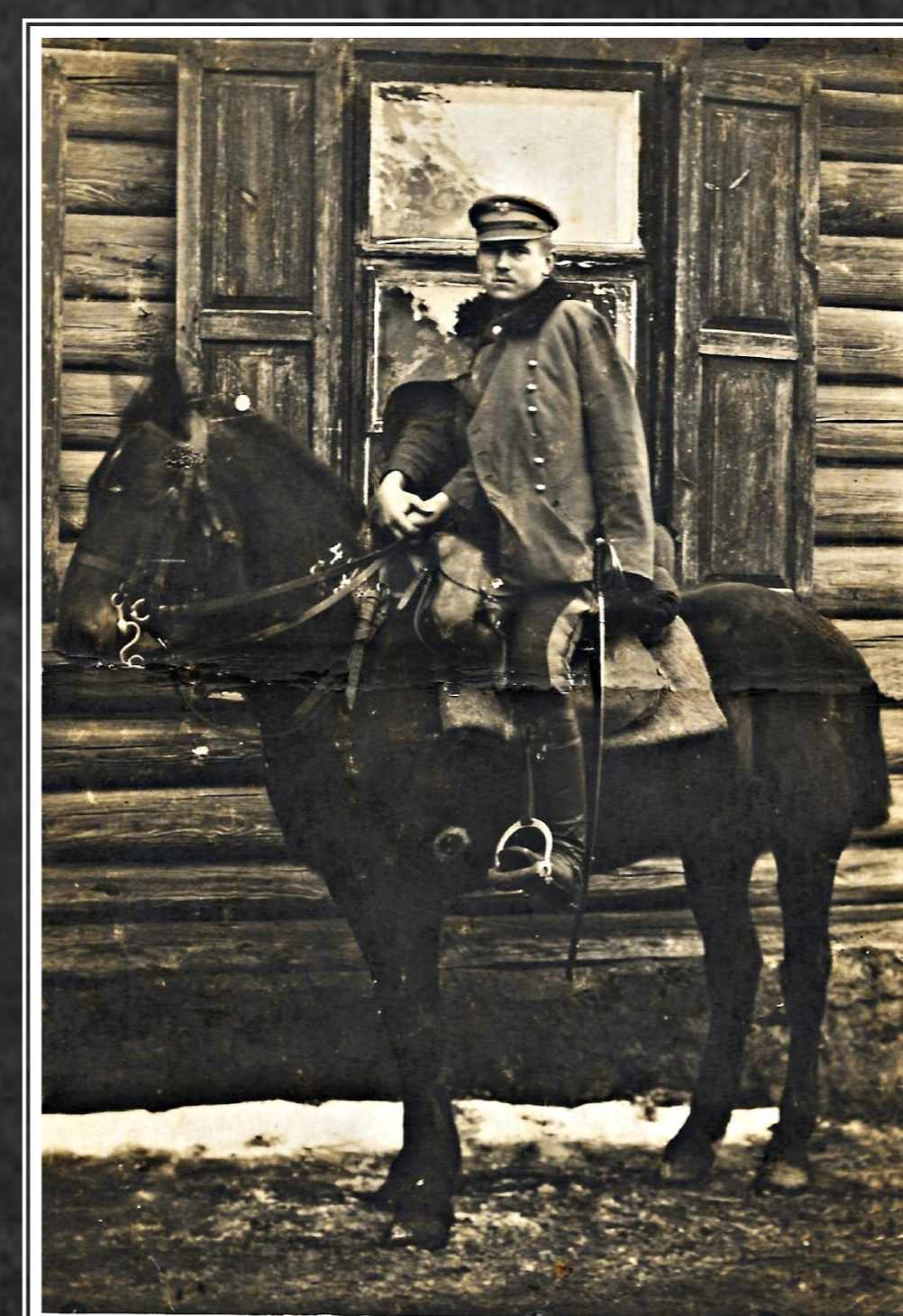
Oficerowie 4. pułku ułanów w polu, fotografia ze zbiorów Jadwigi Bralskiej.

Szwadron techniczny 4. pułku ułanów nad Berezyną w styczniu 1920 r., pierwszy z lewej – Szczepan Bralski z Gzów, fotografia ze zbiorów Jadwigi Bralskiej.

Polscy żołnierze nad Berezyną w 1919 r., fotografia ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusku.

Szczepan Bralski z Gzów jako ułan 4. pułku, fotografia ze zbiorów Jadwigi Bralskiej.

Interesującym epizodem wojny polsko-bolszewickiej rozegranym na ziemi pułtuskiej jest akcja ppor. Zdzisława Straszewicza, artylerzysty 4. baterii 2. pułku artylerii polowej Legionów dowodzącego baterią podczas obrony pozycji polskich między Dzbanicami a Domosławiem.

Straszewicz ranny 12 sierpnia 1920 r. pozostał na punkcie obserwacyjnym kierując ogniem artylerii tak, by piechota mogła wycofać się bez kontaktu z wrogiem. Po wszystkim, gdy łącznościowcy zwiłali linię telefoniczną, ściągnęli półprzytomnego oficera z posterunku. Po dwóch dniach Straszewicz dotarł do Szpitala Ujazdowskiego, gdzie zmarł w ramionach matki. Pośmiertnie został odznaczony Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari oraz Krzyżem Walecznych.

Kamień upamiętniający miejsce śmierci ppor. Zdzisława Straszewicza w lesie w Domosławiu, fot. Monika Zebrowska.

P
U
Ł
T
U
S
K
I
E

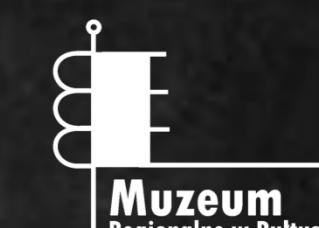
D
R
O
G
I

D
O

N
I
E
P
O
D
L
E
G
Ł
O
S
C
I

1918-2018

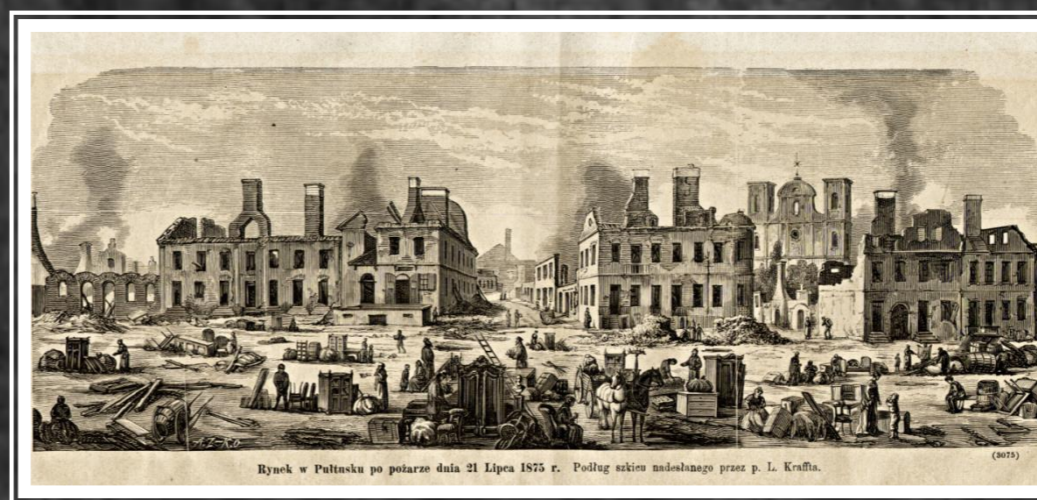

POSTACIE ZASŁUŻONE DLA ZIEMI PUŁTUSKIEJ

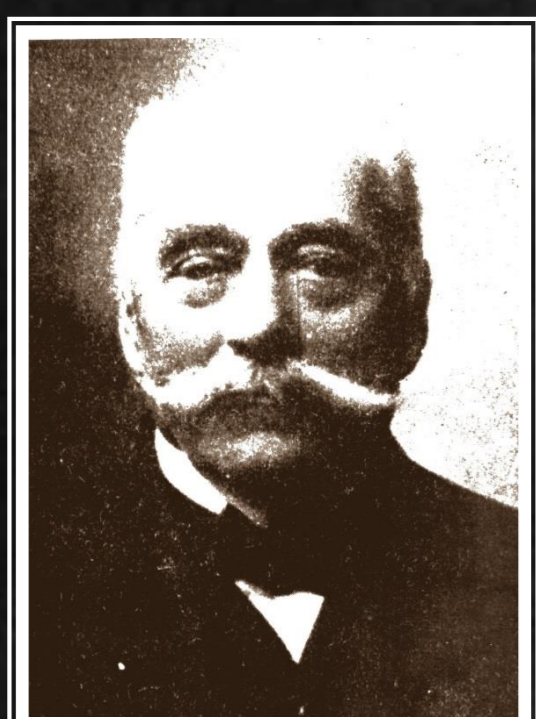
12

Pułtuskie drogi do niepodległości wyglądałyby inaczej, gdyby nie ludzie – działacze, społecznicy, politycy i bojownicy. Oto niektórzy z nich:

Ludwik Onufry Krafft (1837-1897), nauczyciel języka francuskiego, rysunku i kaligrafii w gimnazjum rządowym w Pułtusku. Współtwórca Kółka Miłośników Sceny, pozyskał budynek, tzw. „zielonej karczmy”, w którym – dzięki pomocy mieszkańców ziemi pułtuskiej – przeprowadzono remont przystosowując go do potrzeb teatralnych. Angażował się w działalność artystyczną w mieście, jako reżyser spektakli teatralnych, charakteryzator, scenograf i kostiumolog. Jego rysunki przedstawiające Pułtusk pojawiały się w warszawskiej prasie. Spoczywa na cmentarzu Świętego Krzyża.

Drzeworyt A. Zaykowskiego i K. Olszewskiego według rysunku Ludwika Kraffta, w: „Kłosy” nr 528 z 12 sierpnia 1875, s. 101, ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusku, nr inw. MRP/H/242.

Stanisław Sulej (1845-1925), powstaniec styczniowy, pułtuski rejent, pierwszy prezes Pułtuskiego Towarzystwa Muzyczno-Dramatycznego. Pochodził z Radomia, ukończył Wydział Prawa i Administracji w Szkole Głównej w Warszawie i w 1871 r. rozpoczął pracę w Pułtusku, gdzie osiadł na stałe. Był w pierwszym Zarządzie Ochotniczej Straży Ogniovej, jednym z inicjatorów założenia Kółka Miłośników Sceny, wspierał strajk szkolny w 1905 r., organizował koła Polskiej Macierzy Szkolnej na terenie powiatu, a później polskie gimnazjum męskie w 1915 r. W 1889 r. wybudował neorenesansowy dwór w Kacicach, który zachował się w dobrym stanie i obecnie odrestaurowany cieszy prywatnych właścicieli.

Stanisław Sulej, reprodukcja fotografii w: T. Kowalski, J. Młodyński, J. Szczepański, *Wpisani w historię Pułtuska. Słownik biograficzny*, Pułtusk 2001, s. XXIV.

Karol Belcikowski (1853-1930), pierwszy burmistrz Pułtuska po odzyskaniu niepodległości. Pochodził z Radomia. W 1879 r. założył w Pułtusku drukarnię, w której powstawały druki na zamówienie, ale także karty pocztowe, książki, gazety. W 1886 r. założył Towarzystwo Rzemieślnicze. Działał w teatrze amatorskim. W 1914 r. został współzałożycielem i prezesem Resursy Rzemieślniczej, która była miejscem spotkań lokalnych patriotów. Zmarł 6 listopada 1930 r. w Pułtusku.

Stanisław Śniegocki (1870-1924), farmaceuta, działacz społeczny, burmistrz miasta w latach 1919-1924. Posiadał kilka aptek w różnych miastach. Był współzałożycielem Pułtuskiego Towarzystwa Muzyczno-Dramatycznego. Popierał strajk szkolny w 1905 r. Przez 10 lat pełnił funkcję naczelnika Ochotniczej Straży Ogniovej, by następnie w 1915 r. zostać jej prezesem Zarządu. Organizował odbudowę miasta po zniszczeniach I wojny światowej. Podczas wojny polsko-bolszewickiej gen. Józef Haller mianował go pełnomocnikiem Obywatelskiego Komitetu Wykonawczego Obrony Państwa w Pułtusku. Rosjanie wycofując się z Pułtuska 16 sierpnia 1920 r. uprowadzili go jako jeńca. Wkrótce powrócił do Pułtuska cudem uniknąwszy śmierci. Dalej sprawował funkcję burmistrza i robił to społecznie, nie pobierając wynagrodzenia. W 1922 r. doprowadził do zelektryfikowania miasta dzięki pozyskaniu funduszy ze sprzedaży własnej apteki. Zmarł 28 listopada 1924 r. w Warszawie podczas zawierania umowy na zakup nowocześniejszego agregatu prądowłórczego dla Pułtuska. W jego pogrzebie uczestniczyli prawie wszyscy pułtuszczykowie, a także mieszkańcy okolicznych wsi. Został pochowany na cmentarzu Świętego Krzyża w Pułtusku.

Stanisław Śniegocki, kopia fotograficzna ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusku.

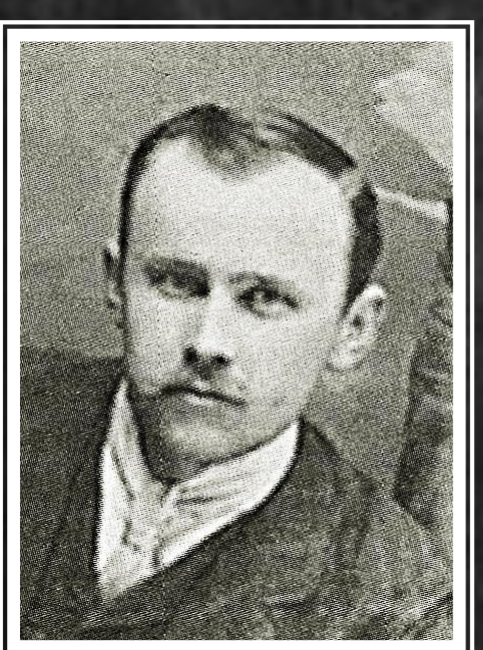
Łukasz Deptuła (1873-1910), działacz ruchu ludowego, współzałożyciel Polskiego Związku Ludowego w 1904 r., członek zarządu pułtuskiego oddziału Towarzystwa Kultury Polskiej, członek komisji nadzorczej Stowarzyszenia Spożywczego w Pułtusku, współorganizator Kółek Rolniczych im. Stanisława Staszica na ziemi pułtuskiej, zapalony pszczelarz, redaktor pisma „Zagon” wydawanego w latach 1906-1907 przez PZL.

Łukasz Deptuła, reprodukcja fotografii w: „Zaranie”, nr 21 z 26 maja 1910 r., s. 418.

Stanisław Deptuła (1880-1947), działacz ruchu ludowego, współzałożyciel i pierwszy naczelnik Ochotniczej Straży Ogniovej w Kacicach (1904), działacz Kółek Rolniczych im. Stanisława Staszica, członek Centralnego Związku Kółek Rolniczych, współzałożyciel Powiatowej Szkoły Rolniczej w Pułtusku (1916), członek Sejmiku i Wydziału Powiatowego w Pułtusku (1928), poseł na sejm II kadencji w II RP.

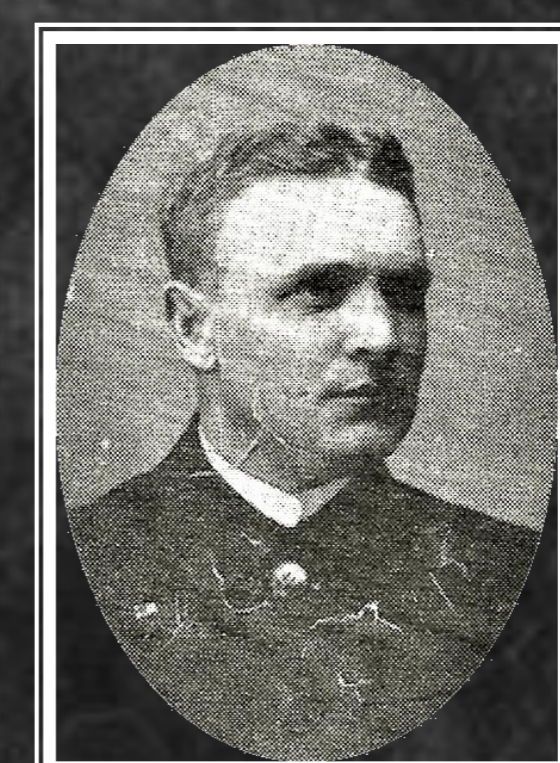
Stanisław Deptuła, reprodukcja fotografii w: *Dzieje Pułtuska, tom II 1795-1989*, red. nauk. A. Koseski, J. Szczepański, Pułtusk 2017, s. 241.

Fortunat Napierkowski (1882-1940), wydawca najstarszego pułtuskiego czasopisma pt. „Zarzewie” (1912-1914), członek pułtuskiego oddziału Towarzystwa Kultury Polskiej, organizator wykładów, wieczorów dyskusyjnych poświęconych kulturze i językowi polskiemu, założyciel szkół, kółek rolniczych i domów ludowych. Brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej. Zginął 25 maja 1940 r. w czasie drogi do obozu koncentracyjnego Mauthausen-Gusen.

Fortunat Napierkowski, reprodukcja fotografii w: T. Kowalski, J. Młodyński, J. Szczepański, *Wpisani w historię Pułtuska. Słownik biograficzny*, Pułtusk 2001, s. XVII.

Piotr Koczara (1884-1957), działacz ludowy, współorganizator Polskiego Związku Ludowego, poseł na sejm II i III kadencji w II RP. Zaangażowany w organizację Ochotniczej Straży Ogniovej w Kacicach, przekazał na jej rzecz swój grunt pod budowę remizy, która wkrótce stała się ośrodkiem życia społecznego i politycznego wsi. W 1906 r. Koczara organizował pierwsze w powiecie Kółko Rolnicze im. Stanisława Staszica. Po powstaniu Polskiego Stronnictwa Ludowego w 1916 r. zaczął tworzyć jego strukturę w powiecie. Uczestniczył w organizacji kół Polskiej Organizacji Wojskowej we wsiach powiatu. W latach 20. był przewodniczącym Komitetu Organizacyjnego Szkoły Rolniczej w Gołdkowie. Dzięki jego staraniom w 1947 r. utworzono Uniwersytet Ludowy im. Jadwigi Dziubińskiej w Kacicach. Zmarł 1 listopada 1957 r. i został pochowany na cmentarzu Świętego Krzyża w Pułtusku.

Piotr Koczara, reprodukcja fotografii w: *Dzieje Pułtuska, tom II 1795-1989*, red. nauk. A. Koseski, J. Szczepański, Pułtusk 2017, s. 189.

Józef Nodzykowski (1893-1960), bliski współpracownik Piotra Koczary, jeden z głównych organizatorów Polskiej Organizacji Wojskowej w 1916 r. w powiecie pułtuskim, od 1917 r. dowódca Okręgu i Obwodu POW Pułtusk. Dowodził oddziałem POW w mieście podczas rozbrajania Niemców 11 listopada 1918 r. Brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej w szeregach 32. Pułku Piechoty. Po wojnie został prezesem Powiatowego Koła POW, a także pełnił wiele innych społecznych funkcji. Był posłem na sejm V kadencji w II RP. Podczas II wojny światowej należał do ZWZ-AK. Od lutego 1943 r. był zastępcą komendanta Obwodu Pułtusk AK. Aresztowany jeszcze tego samego miesiąca przez gestapo, wywieziony został do katowni w Pomiechówku. Zmarł 14 lipca 1960 r. Pochowany został w rodzinnym grobie na cmentarzu Świętego Krzyża w Pułtusku.

Józef Nodzykowski, reprodukcja fotografii w: *Dzieje Pułtuska, tom II 1795-1989*, red. nauk. A. Koseski, J. Szczepański, Pułtusk 2017, s. 213.

P
U
Ł
T
U
S
K
I
E

D
R
O
G
I

D
O

N
I
E
P
O
D
L
E
G
Ł
O
S
C
I

WYSTAWA ZOSTAŁA PRZYGOTOWANA Z OKAZJI
STULECIA ODZYSKANIA NIEPODLEGŁOŚCI POLSKI
W RAMACH

PUŁTUSKICH DNI Z NIEPODLEGŁĄ
11-13.10.2018 R.

DO JEJ REALIZACJI WYKORZYSTANO ZBIORY:

Muzeum Regionalnego w Pułtusk
Archiwum Państwowego w Warszawie Oddział w Pułtusk
Pułtuskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego
Pałacu w Wersalu
Jadwigi Bralskiej
Jadwigi Przybylskiej-Wolf
Joanny Rościszewskiej-Kusowskiej
Rodziny Edwarda Malinowskiego
Macieja Mechlińskiego

ORAZ REPRODUKCJE UDOSTĘPNIONE W DOMENIE PUBLICZNEJ:

Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie
Biblioteki Narodowej w Warszawie
Centralnego Archiwum Wojskowego w Warszawie
Muzeum Historycznego Miasta Krakowa
Muzeum Narodowego w Krakowie
Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie
Państwowego Muzeum Ermitażu w Sankt Petersburgu

ORGANIZATORZY PRAGNĄ PODZIĘKOWAĆ ZA POMOC PRZY REALIZACJI WYSTAWY:

Pani Jadwidze Bralskiej
Pani Agacie Dudek
Pani Jadwidze Przybylskiej-Wolf
Pani Joannie Rościszewskiej-Kusowskiej
Rodzinie Pana Edwarda Malinowskiego
Dyrekcji Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie
Panu Dyrektorowi Michałowi Kisielowi
Panu Krzysztofowi Łukawskiemu
Panu Maciejowi Mechlińskiemu
Panu Dyrektorowi Piotrowi Wiśniewskiemu
Panu Walentemu Żebrowskiemu

ORGANIZATORZY PRAGNĄ PODZIĘKOWAĆ ZA POMOC
PRZY REALIZACJI **PUŁTUSKICH DNI Z NIEPODLEGŁĄ**:

Panu Profesorowi Radosławowi Lolo
Panu Dariuszowi Lusie
Panu Grzegorzowi Milczarczykowi
Panu Leszkowi Topólskiemu
Panu Dariuszowi Zawadzkiemu

SZCZEGÓLNE PODZIĘKOWANIA ORGANIZATORZY KIERUJĄ DO:

Pani Dyrektor Izabeli Sosnowicz-Ptak
oraz Pracowników Miejskiego Centrum Kultury i Sztuki w Pułtusk

P
U
Ł
T
U
S
K
I
E

D
R
O
G
I

D
O

N
I
E
P
O
D
L
E
G
Ł
O
Ś
C
I

